
KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

25. évfolyam 4. szám

2016. április

Tartalom

Könyvtárpolitika

- Dancs Szabolcs:** Ismét az ETO hasznáról – az új elektronikus kiadás
előkészületeinek fényében 3

História

- Pogány György:** A könyvtári állomány politikai célú megtisztítása,
selejtezése 1945 után 9

Napló

- Jáki László:** A könyvtár és a könyvtáros szerepe az olvasás igényének
felkeltésében 36

Könyv

- Kégli Ferenc:** A 90 éves Péter László köszöntése – bibliográfiával 45
Vajda Kornél: A tanuló felnőtt 48
Bényei Miklós: Újraolvasva (4) Ladikon az ősmagyar hazába 50

From the contents

- Szabolcs Dancs:* About the use of UDC again - on occasion of a new electronic version (3)
- György Pogány:* Political cleansing and weeding of library holdings after 1945 (9)
- László Jáki:* The role of libraries and librarians in raising demand for reading (36)

Cikkeink szerzői

Bényei Miklós, a Debreceni Egyetem tanára; *Dancs Szabolcs*, az OSZK főtanácsadója; *Jáki László*, főiskolai tanár, a Könyv és Nevelés szerkesztője; *Kégli Ferenc*, az OSZK ny. osztályvezetője; *Pogány György*, a pilisi Kármán József Városi Könyvtár ny. igazgatója; *Vajda Kornél*, a 3K ny. főszerkesztője

Szerkesztőbizottság:

Bánkeszi Lajosné (elnök)

**Bartos Éva, Borostyániné Rákóczi Mária, Dancs Szabolcs,
Fülöp Attiláné, Venyigéné Makrányi Margit**

Szerkeszti:

Mezey László Miklós

A szerkesztőség címe: 1827 Budapest I., Budavári Palota F épület; Telefon: 224-3791; E-mail: 3k@oszk.hu; Internet: www.ki.oszk.hu/3k

Közreadja: a Könyvtári Intézet

Felelős kiadó: **Bánkeszi Lajosné**, a Könyvtári Intézet igazgatója

Technikai szerkesztő: **Nagy László**

Borítóterv: **Gerő Éva**

Nyomta a NALORS Grafikai Nyomda, Vác

Felelős vezető: **Szabó Gábor**

Terjedelem: 8,25 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatja az

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

Terjeszti a Könyvtári Intézet

Előfizetési díj 1 évre 4800 Ft. Egy szám ára 400 Ft.

HU-ISSN 1216-6804

Dancs Szabolcs

Ismét az ETO hasznáról – az új elektronikus kiadás előkészületeinek fényében

Az információkereső nyelvek mint a tartalmi visszakeresés legfontosabb eszközei

A könyvtár alapvető feladatai közé tartozik, hogy segítse a felhasználót az információ gyors megtalálásában, gyűjteményét a célnak megfelelően rendszerezze, illetve, hogy gondoskodjon a sokrétű visszakeresést lehetővé tevő tartalmi feltáró eszköz(ök)ről. A könyvtárak alapvetően kétféle információkereső nyelvet használnak a dokumentumok tárgyi alapú visszakeresésének biztosítására: természetes nyelvi elemekből épülő hierarchikus tárgyszó-rendszereket, valamint a tartalmat kódok (jelzetek) alkalmazásával kifejező mesterséges nyelveket, amilyen az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) vagy a Dewey-féle osztályozás. A kétféle – analitikus és szintetikus – megközelítés ötvözése, a kétdimenziós visszakeresés alkalmazása adja a találatok optimumát. Az ETO-t emellett világszerte használják a nemzeti bibliográfiákban fellelhető dokumentum-leírások rendszerezésére, így az Országos Széchényi Könyvtár is az ETO alapján csoportosítja a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* tételeit. Magának az ETO-nak a létrejötté a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet által megálmodott világbibliográfia céljához kötődik.

Az ETO mai hazai állapota

A korábban szabványként megjelentetett Egyetemes Tizedes Osztályozás intézményes fejlesztése hazánkban 1993-ban megszűnt. Ennek előzménye, hogy az előző évben az ETO-t fejlesztő Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (Fédération International Information de la Documentation, FID) szerepkörét egy hágai profitérdekelte cég, az ETO Konzorcium (UDC Consortium) vette át.

1993-ban az OSZK a Magyar Könyvtárosok Egyesületével karöltve szervezett egy országos konferenciát az ETO továbbfejlesztésének kérdéséről. Ezen a nagyobb könyvtárak igazgatói és feldolgozó munkatársai vettek részt, akik végül az OSZK-t és a Könyvtártudományi és Módszertani Központot (a mai Könyvtári Intézetet) kérték fel, hogy legyen a fejlesztési iroda létrehozója és gazdája, valamint javaslat született az ETO Konzorciumhoz való csatlakozásra. A KMK keretében felállított ETO-iroda 1995-ben a Nemzeti Kulturális Alaptól egymillió forintos egyszeri támogatást kapott, az összegből megvásá-

rolták a konzorciumtól az ETO teljes adatbázisát (az ún. mesterállományt), majd ennek fordításával, illetve adaptálásával készülhetett el a 2006-ban megjelent ETO-középkiadás. További említendő fejlemény, hogy 2003-ban az ETO középkiadásának jelzetei a magyarzatokkal és mutatószavakkal együtt az OSZK teaurusz/Köztauruszba is bekerültek.

Az ETO fejlesztésének szükségessége

Ami az ETO használatának és fejlesztésének szükségességét illeti, 2006 végén még teljes szakmai konszenzus uralkodott e tárgyban, ekkor került sor ugyanis arra a Könyvtári Intézet által összehívott értekezletre, amelyen a nagykönyvtárak képviselői letették voksukat az ETO további alkalmazása, illetve az új kiadásra való – 2008. január 1-jei hatállyal történő – áttérés mellett. Hogy szüksége van-e egyáltalán a magyar könyvtáraknak az ETO-ra, ez a kérdés már korábban, 1999-ben is felvetődött, amikor Csapó Edit és Fejős László szondázták a szakvéleményt a szakmai levelezőlistán, a KATALIST-en keresztül.¹

A vita során a szakma jeles képviselői több érvet is felsorakoztattak az ETO fenntartása mellett: az egyik legfontosabb érv a rendszer nyelvfüggetlensége volt. Ennek révén nyelvi heterogén rendszerekben is kereshetünk anélkül, hogy minden nyelvi alakra külön-külön keresnénk, illetve hogy egyáltalán ismernénk az információforrások nyelvét. E képesség manapság a rendszerek átjárhatósága okán még szélesebb körben használható, illetve az ETO-állományokhoz kapcsolt tárgyszó-jegyzékek miatt még fokozottabban érvényesül. Egyáltalán nem lényegtelen szempont, hogy – az ellenkező értelmű előfeltevésekkel szemben – az ETO alkalmazása végfelhasználói oldalról nem igényli a rendszer bármilyen szintű ismeretét; ahogy a téma egyik jeles szakértője, Traugott Koch fogalmaz: „*Az elidegenítő numerikus és alfanumerikus jelzeteket a háttérben, a felhasználótól rejtve lehet használni*”. Mindez közelebről azt jelenti, hogy a felhasználó természetes nyelven fogalmazza meg a keresőkérdést, majd az ETO megfelelő jelzeteihez illesztett természetes nyelvi kifejezések révén jut el a keresett információ(forrás)hoz.

Az ETO-t a KATALIST-en folytatott vita hozzászólói jellemzően összevetették az – azt egyesek szerint kiváltó – tárgyszó-rendszerekkel (teauruszokkal). Fontos, hogy bár ez utóbbiak is polihierarchikus rendszerek, az ebből adódó képességük azonban – az ún. csoportképzés tekintetében – a mai napig rendelkezésre nem álló technológiai megoldások miatt egyáltalán nem érvényesül. Egy példával megvilágítva: ha szeretnénk látni az állattenyésztéssel kapcsolatos összes szakirodalmat, akkor lekérdezzük a 636-tal kezdődő ETO-jelzeteket. Ebben benne lesz a 636, mint állattenyésztés, a 636.1 (lótenyésztés), a 636.2 (szarvasmarha), sőt a 636.234.2 (Holstein-fríz marha) és így tovább.* Tárgyszavazás esetében azonban minden tárgyszónál le kell kérdezni a találatokat, külön az állattenyésztésre, külön a szarvasmarha-tenyésztésre, a lótenyésztésre, a sertésenyésztésre stb. Ehhez ráadásul először definiálni kell, mely tárgyszavak is tartoznak a kereséshez. Ahogy Vajda Erik fogalmaz: „*az ETO-t használva könnyű a »közlekedés« a hierarchia szintjei között, könnyű a nagyobb terjedelmű fogalmak szerinti információkeresés*”. Vajda Erik mellett többen is említik, hogy az ETO mellett érdemes más, természetes nyelvű információkereső nyelveket is alkalmazni, hiszen e rendszerek jól kiegészítik egymást.

* A példát köszönöm Rimár Miklósnak, az OSZK Kurrens Feldolgozó Osztálya osztályvezető-helyettesének.

A kérdés nemzetközi megítélése szempontjából is fontosak Barátné Hajdu Ágnesnek, az ETO Konzorcium Kiadói Testülete tagjának – a 2014 januárjában a téma körül újra fellángoló vitában elhangzó – gondolatai³, amelyek felhívják a figyelmet arra, hogy az ETO Konzorcium által fejlesztett UDC Summary 51 nyelven hozzáférhető, valamint a konzorcium kezdeményezése nyomán elinduló fejlesztés jelentőségét a napi 15 ezres látogatottság is megerősíti. Barátné Hajdu Ágnes hozzászólása: „*Használhatóságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a könyvtári környezetben túl számos múzeum, levéltár, vagy más dokumentációs gyűjteménnyel rendelkező cég, mint pl. a BBC is használja.*” További két példa a hozzászólásból: Spanyolországban jogszabály írja elő az ETO használatát és fejlesztését; a cseh nemzeti könyvtárban pedig napi szinten foglalkoznak az ETO fordításával, fejlesztésével. A régió országainak nemzeti könyvtáraiban egyébként is bevett dolog az ETO alkalmazása; más országokban, így például az Egyesült Államokban, az ETO-hoz hasonló Dewey-féle tízes osztályozás (TO) használatos. (Az ETO voltaképp ez utóbbinak a továbbfejlesztett változata.) Piros Attila egy cikkében⁴ arra hívja fel a figyelmet: „*Csak Európában több mint 140 000 könyvtár állományát indexelték vele, és olyan nagy gyűjtemények feltárására használták, mint például (...) az Orosz Tudományos Akadémia Tudományos és Műszaki Információs Intézet (VINITI RAS), a Szlovák Nemzeti Könyvtár vagy a Svájci Könyvtárak és Információs Központok Hálózatához (NEBIS) tartozó 140 könyvtár állománya.*” Említést érdemel, hogy a nemzeti könyvkereskedelem az ETO-hoz hasonlóan felépülő kódrendszert (Thema) alkalmaz a kiadványok osztályozására.⁵ Arra is van – magyarországi – példa⁶, hogy az ETO-ra épülő üzleti célú keresőrendszert hoznak létre. Ez is mutatja, hogy a könyvtári területen túlmutatóan is komoly felhasználási potenciál rejlik az Egyetemes Tizedes Osztályozásban.

Az ETO – éppen az említett csoportképzés okán is – nagy mértékben segíthet olyan feladatok ellátásakor, amelyekre nem is kínálkozik számunkra egyéb eszköz. Erre hívja fel a figyelmet a témához fűzött hozzászólásában Koltay Klára, a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár főigazgató-helyettese: az ETO segítségével lehetséges statisztikai kimutatást készíteni a könyvtárközi kölcsönzések tematikus eloszlásáról, e rendszer ad támpontot ahhoz, hogy a raktárban szakterületi állományokat válogassanak le pl. egy költözés előkészítésekor stb.⁷ Itt érdemel említést még egy igen fontos tényező: könyvtárak jelentős részében az ETO az alapja a dokumentumok rendszerezésének mind a raktárban, mind a szabadpolcokon (lásd erről bővebben az ETO magyarországi használatáról szóló felmérés – későbbiekben publikálásra kerülő – eredményeit).

Meggyőző szakmai érveket vonultatott fel a vitákban a terület egy másik szaktekintélye, Ungváry Rudolf,⁸ felhívva a figyelmet arra, hogy az ETO-ban rejlő lehetőségeket a mai információs technológia a megfelelő fejlesztések alkalmazásával még inkább felszínre hozhatja. Ugyanis az ETO-jelzetállomány gépileg olvasható módon áll rendelkezésre, és – a korábbi fejlesztéseknek hála – a jelzetek mutatószavakkal, szöveges magyarázatokkal egészülnek ki, valamint összekapcsolódnak. Ezeket a jól strukturált adatokat a korszerű könyvtári rendszerek képesek befogadni és kezelni. Az egyes jelzetek mögött természetes nyelvi elemek sokasága sorakozik, illetve irányítja a releváns találatok irányába a keresést. Más szóval, a korszerű könyvtári rendszerben a felhasználó nem feltétlenül a mesterséges jelzetek szerinti keresésre kényszerül, hanem az ETO mutatószavait látva, továbbá az ETO magyarázatainak szövegszavai alapján is megfogalmazhatja a keresőkérdését. Olyan összetett fogalmi keresések definiálhatók, amelyek korábban nem eredményeztek használható találati halmazt. A teauruszokhoz való illeszkedés, a rendszerek közötti átjárhatóság

got biztosító MARC-formátum alkalmazása támogatja a többnyelvű visszakereséseket, és közelebb visz a valamikor végső célként meghatározott világkatalógus megvalósításához. Ennek mind tudományos, mind nemzeti szempontú jelentősége felmérhető.

A könyvtári célokon részben túlterjeszkedő, de igencsak fontos célokra és törekvésekre hívja fel a figyelmet Aida Slavic, az ETO vezető szerkesztője az OSZK-nak címzett levelében: *„Rengeteg kutató, tudós, hivatásos tolmács vagy fordító alkalmazza az ETO-táblákat terminológiai forrásként. Sokan, akik más indexelő nyelvekkel dolgoznak (tezauruszokkal, speciális osztályozási vagy tárgyszó-rendszerekkel) az ETO-t használják terminológiai összehasonlításokra stb. Könyvtár szakos vagy információtudománnyal foglalkozó hallgatók, webfejlesztők kérnek hozzájárítást az ETO online kiadásához a különböző projektjeik miatt. Nemrégiben idegtudománnyal foglalkozó egyetemi tanszékek kértek ETO-adatokat a kutatási projektjeikhez. Az ETO iránt az adatbázisszal és vizualizációval foglalkozó IT-szakemberek ugyancsak érdeklődést mutatnak. Megfontolandó, hogy a rendszer elérhetővé tételével az alkalmazás területei is bővíthetnek, és az ETO hasznos eszköze lehet például a szakkifejezések magyar nyelvi standardizálásának, elterjesztésének, az új terminusok bevezetésének.”*

Az ETO-ról fontos elmondanunk, hogy előnyt jelent nemzetközisége, géppel olvashatósága; egyetemessége okán pedig kitüntetett szerepet kap az olyan jelentős együttműködésekben, mint amilyen a világbibliográfia megvalósításához legközelebb álló WorldCat.

A tudásszervezés kiváló szakembere, Birger Hjørland a Google-lal való összehasonlításban emeli ki a könyvtári osztályozás megkerülhetetlenségét, jelezve, hogy az üzleti alapú visszakereső-rendszerek nem tekinthetők se semlegesnek, se objektívnak: *„A keresőgépek esetében lehetséges, hogy különböző találatok vagy rangsorolások elérésére kalibrálják őket. Ennek eléréséhez vagy arra, hogy értékeljük ezeket a rendszereket, szükségünk van osztályozásra, amely megmutatja, hogy mit kellene megtalálnunk. (...) Az osztályozás kategóriái egyszerűen a releváns információ szolgáltatásának ismérveivel azonosak.”*

Összefoglalásként fontos kiemelnünk, amire a szakemberek, többek között Ungváry Rudolf, ugyancsak felhívják a figyelmet: az ETO alkalmazása melletti szakmai érvelés az információkereső nyelvek világában való jártasságot, megfelelő elmélyülést feltételez. A rendszer nemzetközi, a könyvtári területen messze túlterjeszkedő elterjedtsége ugyanakkor önmagában is bizonyító erejű a hasznosságot illetően.

Az ETO használata ma Magyarországon

A Magyar Országos Közös Katalógusba (MOKKA) feltöltő könyvtárak túlnyomó többsége használ ETO-jelzetet. Jóllehet a rendszer duplumszűrő algoritmusai miatt egészen pontos adatokat ebben a vonatkozásban nem lehet lekérdezni, az jól látszik, hogy a feltöltő ún. rekordgazda tagkönyvtárak leírásaiban jelentős arányban fordul elő ETO-jelzet, és a 33 legaktívabb feltöltő intézmény esetében az ETO-zott rekordok száma tízezer fölötti. Elsősorban az egyetemi és szakkönyvtárak jeleskednek a jelzetadásban, de ETO-zik például a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és a Könyvtárelátó (KELLO) is.

Az ETO-jelzetek és ETO-kiadások aktív könyvtári alkalmazását támasztja alá a Könyvtári Intézet friss felmérése, amely az Országos Könyvtári Szabványosítási Bizottság felkérésére készült 2016 első negyedében. A felmérés tanulságait kollégáim összegzik, és a közeli jövőben publikálni fogják. Annyit azért előzetesen itt is elmondhatunk, hogy a katalógusaiban tartalmi információt szolgáltató 207 könyvtárból 188-an (mintegy 91%) nyilatkoztak úgy, hogy használják az ETO-t vagy az ETO-ból képzett szakrendi

jelet. Számomra a tanulságok közé tartozik az is, hogy a rendszeres felhasználók ETO-ról alkotott fogalmai gyakran letisztultabbak, valamint a rendszer árnyaltabb megítélését teszik lehetővé, mint a hétköznapi könyvtári realitásoktól elrugaszkodott elméleti megközelítések.

Az ETO-fejlesztés és -publikálás lehetséges modelljei

Az újabb ETO-kiadások magyar nyelven való megjelentetésének fontosságához nem férhet kétség. Kérdéses lehet azonban, melyek a kiadás praktikus, egyszersmind költséghatékony keretei. A cikknek nem célja az egyes modellek részletekbe menő ismertetése, annyit azonban érdemes elmondanunk, hogy a szóba jövő elképzelések közül az OSZK a – saját tulajdonú – Relex névtér-kezelő alkalmazás felhasználását tartja a célra leginkább alkalmasnak. E megoldás előnye, hogy a rendszer egyaránt alkalmas polihierarchikus tárgyszó-rendszerek (tezauszok) építésére és az ETO Konzorcium által rendelkezésre bocsátott mesterállomány gondozására és publikálására MARC adatcsere-formátumban, valamint a kétféle feltáró eszköz összekapcsolására, ezáltal még hatékonyabb kiaknázására. Nem mellesleg a Relex eleve tartalmazza a Köztauruszt, az OSZK által fejlesztett, a nemzeti könyvtárban és a közművelődési könyvtárakban a dokumentumok tartalmi feltárásához és kereséséhez használt magyar nyelvű tárgyszó-rendszert. A két információkereső eszköz (ETO és Köztaurusz) összekapcsolása révén az ETO-jelzeteket a hozzájuk tartozó tárgyszavak vagy a magyarázatok szövegszavai alapján is kereshetnénk majd, más szóval: a felhasználó a Köztauruszból kiindulva rátalálhatna a keresett ETO-jelzetekre. Ugyanakkor a Relex MARC-formátumú összetett ETO- és tárgyszóexportjának állományát minden korszerű könyvtári rendszer át tudja venni, hogy attól kezdve keresőrendszerében mind a jelzetek, mind a hozzájuk kapcsolódó mutatószavak/deszriptorok, mind a jelzetmagyarázatok szövegszavai, mind a tezausz tárgyszavai felhasználhatók legyenek a végfelhasználóknak. Nem utolsó szempont, hogy a Relex révén az ETO-jelzettelemek a Nemzeti Névtérbe is beépülhetnek.

Zárszó

Az Országos Könyvtári Szabványosítási Bizottság foglalkozik az ETO fejlesztésének és megjelentetésének kérdésével. Szándékunk szerint az új fejleményekről, a megvalósulás technikai körülményeiről a későbbiekben a szakajtóban tájékoztatjuk az érdeklődő szakmai közönséget.

JEGYZETEK

1. Fejős László: Kell-e még az ETO? Vita a könyvtárosok Katalist levelező fórumán (Összegzés). Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 9(3). 2000. pp. 23-40. – <http://ki.oszk.hu/3k/19972006/valcikkek/valcikkek0003/fejos.html> (Megtek.: 2016. április 11.)
2. Koch, Traugott: Az internetforrások tökéletesebb leírásához, szervezéséhez és kereséséhez alkalmas osztályozási rendszerek használata, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 47(3). 2000. pp. 119-128. – http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=1346&issue_id=17 (Megtek.: 2016. április 11.)
3. Barátné Hajdu Ágnes: Tárgyszó vagy ETO (is). Katalist, 2014. január 3. – <https://listserv.niif.hu/pipermail/katalist/2014-January/030073.html> (Megtek.: 2016. április 11.)

4. Piros Attila: Az ETO alapú számítógépes információkeresés egy új megközelítése. Könyvtári Figyelő, 60(2). 2014. pp. 156–166. – http://epa.oszk.hu/00100/00143/00091/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2014_2_156-166.pdf (Megtek.: 2016. április 11.)
5. Thema – the subject category scheme for a global book trade. EDItEUR. Standards. – <http://www.editeur.org/151/thema/> (Megtek.: 2016. április 11.)
6. Németh Rita: Könyvtári és kiadói adatbázisok együttműködése (és annak előnyei). NETWORKSHOP, 2016. március 31. – <https://conference.niif.hu/event/5/session/10/contribution/70> (Megtek.: 2016. április 11.)
7. Koltay Klára: Tárgyszó vagy ETO (is). Katalist, 2014. január 3. – <https://listserv.niif.hu/pipermail/katalist/2014-January/030074.html> (Megtek.: 2016. április 11.)
8. Ungváry Rudolf: Tárgyszó vagy ETO (is). Katalist, 2014. január 3. – <https://listserv.niif.hu/pipermail/katalist/2014-January/030075.html> (Megtek.: 2016. április 11.)
9. Hjørland, Birger: „Is classification necessary after Google?” In: Journal of Documentation, vol. 68. 2012. no. 3. p. 299–317. Töm.: Koltay Tibor – <http://ki.oszk.hu/kf/2013/04/szuksegvan-e-az-osztalyozasra-a-google-utani-korban/> (Megtek.: 2016. április 11.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barátné Hajdu Ágnes: A magyar ETO kiadás munkálatai. Hazai és nemzetközi tapasztalatok. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 16(2) 2007. pp. 20-39.
- Fejős László: Az ETO-vita összegzése. Katalist, 2000. február 15. – <https://listserv.niif.hu/pipermail/katalist/2000-February/000510.html> (Megtek.: 2016. április 19.)
- Fejős László: Tizenöt évvel az utolsót követően megjelent az ETO új kiadása. Könyvtári Levelező/lap, 2006. 6.sz. pp. 9–11.
- Marton József, Prokné Palik Mária: Adatbázis transzformációalapú kereshetőség javítása: ETO-kereshetőség a BME OMIKK Aleph rendszerében. Tudományos és Műszaki Tájékoztató, 56(2). – http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5057&issue_id=501 (Megtek.: 2016. április 19.)
- Mándy Gábor: Régi ETO, új ETO. Könyvtári Figyelő, 2011/2. 2011. július. – <http://ki.oszk.hu/kf/2011/07/regi-eto-uj-eto/> (Megtek.: 2016. április 19.)
- Prokné Palik Mária, Ungváry Rudolf: Észrevételek Mándy Gábor tanulmányához [Régi ETO – új ETO] Könyvtári Figyelő. 2011/3. 2011. február. pp. 333–336. – <http://ki.oszk.hu/kf/2011/07/eszrevetelek-mandy-gabor-tanulmanyahoz/> (Megtek.: 2016. április 19.)
- Ungváry Rudolf: Az ETO helyzete Magyarországon. Networkshop 2014. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Szentágotthai János Kutatóközpontja, 2014. április 23.–25. https://videotorium.hu/hu/recordings/details/8410,Az_ETO_helyzete_Magyarorszagon (Megtek.: 2016. április 19.)
- Networkshop 2014 [elektronikus dok.] : [Pécs], 2014. április 23.–25. / [rend., közread. a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Intézet, Hungarnet Egyesület] http://nws.niif.hu/ncd2014/?_ga=1.243725829.1256184114.1424339593 (Megtek.: 2016. április 19.)
- Ungváry Rudolf: Az ETO szükségessége. Iskolakultúra, 2000. április. pp. 27-31. – http://epa.oszk.hu/00000/00011/00037/pdf/iskolakultura_EPA00011_2000_04_027-031.pdf (Megtek.: 2016. április 19.)
- Ungváry Rudolf: Információkereső teauruszok és az ETO kompatibilitási kérdései. Teaurusz és ETO megfeleltetése. Networkshop 2003. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2003. április 14–17. – https://videotorium.hu/hu/recordings/details/821,Informaciokereso_teauruszok_es_az_ETO_kompatibilitasi_kerdesei_Teaurusz_es_ETO_megfeleltetese (Megtek.: 2016. április 19.)
- Networkshop 2003. [elektronikus dok.] : [Pécs], 2003. április 14. – 17. / [rend., közread. a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Intézet, Hungarnet Egyesület] – <http://nws.niif.hu/ncd2003/index.htm> (Megtek.: 2016. április 19.)

Pogány György

A könyvtári állomány politikai célú megtisztítása, selejtezése 1945 után*

A második világháború okozta pusztításon túl a magyar könyvtárügyet, tágabban a hazai szellemi életet nehezen megbecsülhető anyagi és eszmei kár érte 1945 után a könyvtári állomány politikai szempontú selejtezésével. Több hullámban került sor a könyvek és egyéb sajtótermékek kivonására a köz- és magángyűjteményekből, amelyek 1945-ben kezdődtek és ugyan változó intenzitással, de szinte a szocialista könyvtárügy egész időszakában folytatódtak. Jelen írás az 1956-ig történeteket foglalja össze az eddigi szakirodalom és újonnan előkerült levéltári adatok alapján.

A könyvselejtezések tárgyában meghozott intézkedések közös célja a szellemi élet politikai és ideológiai jellegű megtisztítása volt, a formálódó, majd megszilárduló diktatúrával szemben alternatívát jelentő gondolatok kiirtása, elpusztítása vagy – jobb esetben – „csupán” korlátozása. Az állomány megrostálása kezdetben a szovjet megszálló erők követelésére, sőt hatékony közreműködésével zajlott, azonban – hozzávetőleg 1947-től – már a mind jobban kiépülő és totalitáriussá váló diktatórikus rendszer kezdeményezésére történt az irodalmi alkotások megsemmisítése.¹ Míg a korszak elején, úgy 1947-ig keletkezett jegyzékek elsősorban a fasiszta, szélsőjobboldali, antiszemita stb., vagyis egyértelműen politikai tartalmú művek kivonását írták elő, a negyvenes évek végétől kiadottak viszont ideológiai alapon álltak, elsődleges céljuk az olvasóközönség átnevelése volt a kispolgárinak, klerikálisnak, érzelgősnek, kozmopolitának stb. nyilvánított könyvek listázásával és a könyvtári állományból történő kivonásával.

A könyvtári állomány megrostálásának egyik évtizedeken át ható következménye volt a dokumentumok használatának politikai jellegű korlátozása, illetve a Zárolt Kiadványok Tára megszervezése és egészen 1988-ig tartó működése. Amikor a Tár megalakult az Országos Széchényi Könyvtárban, sajátos módon – bár a diktatórikus intézkedések indukálták létrejöttét – az állomány védelmét jelentette, azt, hogy ugyan számos korlátozással

* A tanulmány *A magyarországi könyvtárügy története a Rákosi-korszakban* című kutatási program keretében készült

és külön engedély alapján lehetett használni, de az elkülönítetten tárolt dokumentumok nem kerültek zúzdába.

Az 1945-ös fegyverszüneti egyezmény és hatása a könyvtárakra

Még nem ért véget a háború, amikor nemzetközi egyezmény alapján megkezdődött a könyvtárak állományának selejtezése. Jögalapot minderre a világháborús fegyverszüneti megállapodás szolgáltatott, amelyet a magyar kormány megbízottai Moszkvában 1945. január 20-án írtak alá. A dokumentum 16. pontja előírta, hogy „*Időszakos vagy egyéb irodalmi termékek kiadása, behozatala és terjesztése Magyarországon, színielőadások rendezése, mozgóképek bemutatása, a rádióállomások, a posta, a távíró, a távbeszélő működése a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnoksággal való meggyezés alapján történik.*”² Ez a meglehetősen elnagyolt szöveg jelentette a következő évek óriási méretű könyvselejtezéséhez és megsemmisítéséhez meghozott intézkedések elvi háttérét, és a dokumentum alapján a szükséges részletes teendők kidolgozására, jogszabályok elfogadására is csakhamar sor került. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány február 9-ei ülésén Valentiny Ágoston igazságügyi miniszter előterjesztésében tárgyalt a fegyverszüneti egyezmény 16. pontjának végrehajtása kapcsán hozandó döntésekről. A kormány tagjai között nem volt vita a fasisztának tekintett könyvek kivonásáról, megsemmisítéséről, mindössze abban mutatkozott némi véleménykülönbség, hogy kikre vonatkozzon a rendelet. Nagy Imre földművelésügyi miniszter szerint a fasiszta, antidemokratikus könyvek beszolgáltatásáról szóló jogszabály hatályát a könyvtárakon, kiadókon, könyvkereskedéseken túl ki kell terjeszteni a magánszemélyekre is. Vásáry István pénzügyminiszter ezt ellenezte, mondván, hogy rosszindulatú feljelentésekre lehet számítani, és felesleges a lakosságot egy újabb tortúrának kitenni; felvetését azonban a minisztertanács elutasította. Nagy Imre javaslatát az ideiglenes kormány Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök azon kiegészítésével fogadta el, hogy szükséges egy olyan jegyzék összeállítása, amely a beszolgáltatandó könyvek adatait tartalmazza. A kormány egy megjegyzést is fűzött a határozathoz, miszerint „*Tekintettel arra, hogy a fegyverszüneti szerződés hivatkozott pontja sem írja ránk kényszerítőleg az ilyen rendelkezés kibocsátását, a rendelettervezetet a minisztertanács elfogadja.*”³ Ez a megjegyzés végső soron arra utalt, hogy a kormány politikai okokból többet vállalt, mint amit az egyezmény megkövetelt. Igaz persze, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) – amelyben meghatározó szerepet a szovjetek tölthettek be – csakhamar a jogszabályban előírt intézkedéseknél is többet követelt a magyar féltől. A fenti ponttal kapcsolatban a szavazás után egyébként még gróf Teleki Géza kultuszminiszter szólalt fel, aki a tankönyveknek az egyenkénti gondos átvizsgálásának fontosságáról beszélt, mivel – mint mondta – „*a legtöbb könyv a sorok között is tartalmaz olyan kitételeket, amelyek a szövetségesekre nézve sértők lehetnek. Arra való tekintettel, hogy az eképp alkalmazott cenzúra hatását a tanulmányokra előre látja, továbbá arra való tekintettel, hogy ez a cenzúrázás a tankönyvek behelyezésének úgyszólván egész tökéletlen formája volna, a következő évben új és egységes tankönyvek kibocsátását határozta el.*”⁴ Ez az észrevétel előrevetítette a tankönyvek selejtezését is.

A minisztertanács az ülést követően konzultált Beljanov szovjet tábornokkal⁵, majd ezt követően adta ki a fegyverszüneti megállapodás végrehajtásáról intézkedő, *A fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről* című, 530/1945. sz. rendeletét február 26-án.⁶ A jogszabály 1. paragrafusában előírta, hogy „*meg kell semmisíteni a könnynyomdák,*

könyvkiadóvállalatok, könyvkereskedők, köz- és kölsönkönyvtárak, iskolai könyvtárak, valamint magánszemélyek birtokában lévő minden fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtóterméket (könyv, folyóirat, napilap, hirdetés, röplap, képes ábrázolás stb.) tekintet nélkül arra, hogy az magyar vagy más nyelven jelent meg.” A rendelet megszabta, hogy az érintettek a hatálybalépéstől számított 15 napon belül kötelesek a birtokukban lévő sajtótermékeket az adott törvényhatóság első tisztviselője által kijelölt gyűjtőhelyre szállítani. A dokumentum megpróbálta értelmezni a megsemmisítésre ítélt nyomtatványokat, eszerint „...*kivétel nélkül megsemmisítendő a fasiszta (nemzeti szocialista) politikusok fasiszta szellemű életrajzai, nyilvánosan elmondott beszédei, fasiszta állampolitikát méltató tudományos színezetű művek, a német hadviselést feldicsérlő sajtótermékek, a fasiszta politikusok ily szellemű művei, a fasiszta pártoknak és kiadóhivataloknak összes politikai jellegű kiadványai, vagy ilyen vonatkozású szépirodalmi termékei stb.*”⁷

A rendelet tehát megszületett, a könyvek kivonása is megkezdődött, azonban meglehetősen vontatottan haladt. Kétségtelenül megnehezítette a selejtezést a bizonytalanság, a tételes jegyzék hiánya, de ehhez hozzájárult az is, hogy a közgyűjtemények tisztában voltak a megsemmisítésre ítélt dokumentumok történeti és kulturális jelentőségével, és ha nem is szabotálták el a végrehajtást, igyekeztek menteni, a jövő számára megőrizni a veszélyeztetett dokumentumokat. A miniszterelnökség ezért újabb intézkedéssel próbálta elősegíteni a jogszabály végrehajtását. Az április 23-án kibocsátott 1330/1945. sz. rendelet⁸ pontosította a korábbi, 530/1945. számút, illetve annak végrehajtásáról intézkedett. A jogszabály 3. paragrafusában némi reménysugarat jelentett a bibliotékáknak, ugyanis kimondta, hogy a beszolgáltatott könyvekből „*két-két példányt külön kezeljenek és őrizzenek meg.*” A jogszabályban már szó esett arról, hogy elkezdődött az érintett „*irodalmi termékek, filmek, kották*” jegyzékének összeállítása. Még a rendelet kibocsátása előtt, április 11-én felkérte a kormány az illetékeseket, hogy vegyenek részt a jegyzék szerkesztésében. Április 28-án alakult meg a grémium Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottság néven, elnöke Faust Imre ismert baloldali könyvkiadó lett. A hústagú testület személyi összetétele többször változott, a tényleges munkát egyébként könyvtári szakemberek, Kóhalmi Béla, Mátrai László, Tiszay Andor és Goriupp Alíz végezték.⁹ Az első jegyzék 1945 nyarán jelent meg, még három követte. A második 1945-ben, a harmadik és a negyedik pedig 1946-ban látott napvilágot, továbbá még ebben az esztendőben közzétették az első füzet javított edícióját is. A szakirodalomban lehet olvasni egyébként egy tervezett, de meg nem jelent ötödik jegyzékről is.¹⁰ A jegyzékekben összesen mintegy négyezer könyv és kétszázhatvan időszakos kiadvány (folyóirat, újság) adatai szerepeltek.¹¹ A négy jegyzéket tartalmi szempontból behatóan elemezte Sipos Anna Magdolna¹², így azt mellőzzük.

A két megjelent jegyzék és a meghozott rendelkezések alapján tehát 1945-ben elkezdődött a nyomtatványok tényleges begyűjtése, azonban meglehetősen lagymatagon folyt a végrehajtás. Kétségtelen tény, hogy a szovjetek sem igazán faszírozták a begyűjtést, nem utolsósorban az őszi választások miatt nem kívánták felbolygatni a politikai életet. Mindezek után némileg váratlanul a következő év, 1946 elején a korábbinál sokkal energikusabban léptek fel és a rendeletek végrehajtását sürgették. Az erélyesebb fellépés nyitányaként a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vezetői februárban egy értekezlet összehívását kezdeményezték a kormánynál.¹³ A március első napjaiban megtartott tanácskozáson a magyar fél álláspontját kifejtő Balogh István miniszterelnökségi államtitkár az addig meghozott intézkedések hatékonyságát hangsúlyozta, és igyekezett meggyőzni a szovjeteket, hogy a fasisztának tekinthető könyvek begyűjtése lényegében befejeződött. Érvelését a

többi magyar felszólaló is támogatta. A szovjetek azonban visszautasították a magyar álláspontot, a begyűjtés folytatását követelték, feltételezve, hogy még óriási mennyiségben található be nem szolgáltatott fasiszta könyvek.¹⁴

Balogh államtitkár a szovjet fellépés hatására március 14-én határozott hangú felszólítást küldött a főispánoknak a rendelet végrehajtása ügyében, Sólyom László budapesti rendőrfőkapitány pedig utasítást bocsátott ki, amelyben a kerületi kapitányságoknak heti száz házkutatást írt elő a könyvek felkutatására és begyűjtésére. A szovjetek azonban maguk is tettek lépéseket. Szergejcsuk alezredes¹⁵ vezetésével kialakították a napi ellenőrzések rendszerét, és márciustól a szovjet tisztek személyesen is bekapcsolódtak a könyvtárakban tartott razziákba. Ezek a razziák azt a célt szolgálták, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nevében fellépő szovjetek maguk döntsenek a selejtezésre ítélt könyvekről, illetve lényegében felülvizsgálták a kormány által kiadott jegyzékeket azzal, hogy számos, azokban nem szereplő művet is bezúzendónak ítélték. Lényegében az összes jelentősebb könyvtárban történtek ellenőrzések, szinte kivétel nélkül mindenhol kellő szakértelem, nyelvtudás és empátia nélkül végezték a revíziót, ez okozta a sokszor már-már botrányos ügyeket. Az alábbiakban néhány eljárást – mint a szovjetek önkényeskedésére jellemző esetet – mutatunk be.

A szovjetek razziái a könyvtárakban

A *Fővárosi Könyvtár*ban március 13-án jelentek meg Szergejcsuk katonái. Az intézményben – az előző évi jogszabályok következtében, ugyanis Csorba János, Budapest főpolgármestere 1945. május 9-én kiadott 350.884 sz./1945. IV. határozatával elrendelte, hogy a kivonandó és megsemmisítésre ítélt könyveket az érintett intézmények vagy személyek 1945. május 30-ig szolgáltatassák be a Fővárosi Könyvtár központjába vagy legközelebbi fiókkönyvtáraiba – nagy mennyiségű könyvanyag gyűlt össze, a fiókokból 23 000 nyomtatvány származott, 31 000 kötet a lakosság által beszolgáltatott volt, a kisebb könyvtárak, iskolák és könyvkiadók pedig 179 000 dokumentumot szállítottak be.¹⁶ Az 1945 telén érkezett anyag részletes átvizsgálását a könyvtár munkatársai a következő évben, 1946-ban tervezték. Szergejcsuk azonban erőszakosan lépett fel, a hatalmas könyvmennyiség azonnali zúzdába szállítását követelte, és egy teherautónyi könyvet el is vitetett. A könyvtár érthetően mindent megpróbált az elszállított kötetek megmentése érdekében, abban reménykedtek, hogy az 1945. április 23-ai 1330/1945. sz. rendelet értelmében két-két példányt megtarthatnak. Mivel a jogszabály nem határozta meg, melyik bibliotéka őrizheti meg a dupla példányokat, a nagy könyvtárak érthető módon megkísérelték magukra érteni a jogszabályt. Egy 1945 nyarán tartott tárcaközi értekezlet úgy foglalt állást, hogy kilenc intézmény – a négy tudományegyetemi, az Akadémiai, a Fővárosi, a Nemzetgyűlési (Parlament) és a KSH könyvtára, valamint az Országos Széchényi Könyvtár – mentesül a könyvek megsemmisítése alól.¹⁷ Szergejcsuk azonban 1946 áprilisában figyelmen kívül hagyva a magyar álláspontot úgy döntött, hogy csupán két bibliotéka, a Fővárosi és a Parlamenti jogosult az archiválásra, néhány nap múlva azonban ismét változott a helyzet: az OSZK lett a kedvezményezett.¹⁸

Szergejcsuk 1946. április 29-én ismét megjelent a bibliotékában, és megtiltotta, hogy a begyűjtött dokumentumokat átszállítsák az OSZK-ba, továbbá ragaszkodott ahhoz, hogy a beszolgáltatott anyagot neki adják át. A könyveket és egyéb dokumentumokat vé-

gúl a magyar politikai rendőrség szállította el a zúzdába, a központ állományból összesen 10 307, a fiókokból 22 988 kötetet, és bezúrtak 672 röpíratot is.¹⁹

A szovjetek még 1947-ben is ellenőrizték a Fővárosi Könyvtárat. Január 8-án ismét megjelent Szergejsuk az embereivel, és a bibliotéka 1920-1944 közötti napi- és hetilapjait, 51 címet, valamint 187 magyar, német és olasz nyelvű szakfolyóiratot foglalt le. A periodikumokon kívül kiemelték kb. 2000 könyvet az állományból, a lexikonokból, egyéb kézikönyvekből pedig lapokat téptek ki. A fellebbezés eredménytelen maradt, pontosabban csak a *Népszavát* tarthatta meg a könyvtár, a többi anyag zúzdába került, Katsányi Sándor értékelése szerint „ez volt a legsúlyosabb veszteség, ami a Központi Könyvtár állományát valaha érte.”²⁰

Vidéken is megkezdődött a szovjetek könyvrazziája. Debrecenben a reformátusok által fenntartott intézmények is tiltakoztak az 530/1945. számú rendelet ellen, a *Nagykönyvtár* elkülönített gyűjteményt alakított ki, amit a hatóságok elfogadtak azzal, hogy használatához a debreceni rendőrség adhat engedélyt. A szovjetek egyébként az egyház három iskoláját (Kollégium, Gimnázium, Dóczy Gimnázium) részben megszállva tartották, és a könyvtári állományból már ez alatt az idő alatt sok minden eltűnt. 1946. szeptember 13-án Szergejsuk embereivel és a helyi rendőri szervekkel együtt razziát tartott, fasiszta dokumentumok után kutatva. Találomra válogattak, 52 darab könyvet és számos folyóiratot, 523 bekötött napilap és folyóirat kötetet szedtek össze, összesen öthar tonnányit. Alig pár nap alatt átvizsgálták az anyagot és a helyi rendőrségre szállították. Révész Imre püspök értesítette a köztársasági elnököt, a miniszterelnököt, a minisztert és Balogh István államtitkárt, és a segítségüket kérte, azonban tudomásul kellett vennie, hogy a magyar hatóságok meglehetősen tehetetlenek a szovjetekkel szemben. Az összehívott egyházkerületi tanácsülés tagjai megdöbbentek a történetektől. A tudományos kutatás szabadságára, az emberi művelődésre hivatkoztak és arra, hogy a magyar református egyház anyagi és szellemi vagyona ellen történt támadás. Az egyházkerület fellépése is eredménytelen maradt.²¹

A szovjetek razziái lényegében az egész évben folytak, sőt még a következő esztendőben is sor került könyvtári állomány ellenőrzésére. A *Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában* 1947. január 15-e és február 3. között tartottak ellenőrzést. A könyvtár állományából a négy jegyzéken nem szereplő 6367 kötetet és 80 mázsa hírlapot koboztak el, amit öt teherautóval szállítottak a csepeli papírgyárba.²² Az *Akadémiai Könyvtárban* 1947-ben zajlott le a körülmények szerencsétlen összejátszása folytán egy nagy vihart kavaró felülvizsgálat. A könyvtár a fasiszta stb. könyvek kivonását előíró rendelkezéseknek lelkiismeretesen eleget tett, az ilyenek minősített könyveket elzárta a használat elől. Megváltozott a helyzet akkor, amikor a tudós testület bibliotékája is elvesztette azt a jogot, hogy az állományában található érintett dokumentumokat megőrizheti, és be kellett szolgáltatnia a vonatkozó nyomtatványokat. Ennek az előírásnak is megfelelt a könyvtár, azonban ekkor történt egy fatális véletlen.²³ Az ügygel kapcsolatos 1947. január 21-ei vizsgálat jegyzőkönyve az alábbi tényeket rögzítette: 1947 januárjában megjelent egy Szergejsuk ezredes vezette bizottság azzal, hogy a kiadott hiteles jegyzékekben szereplő dokumentumokon felül is ellenőrzi a fasiszta jellegű könyvek kivonását. A jegyzékeken feltüntetett műveket egyébként a könyvtár korábban pontosan beszolgáltatta: 1144 címet mintegy négy és fél mázsa súlyban, a címeken többször könyvsorozatok értendők. Az eljárás tehát minden jogalapot nélkülöző önkényes hatalmaskodás volt. A Szergejsuk-bizottság feladatának a legtágabb

értelemben igyekezett megfelelni, már a razzia legelején látszott, hogy százával dobálják ki a helyiségek közepére a könyveket, amelyeket – bármily mellékes szempontból – fasiszta jellegűnek találtak. Ez a munka január 14-től 21-ig folyt, olykor a késő délutáni órákig. A könyvtár személyzete, sőt a bizottság méltányosabb tagjai is igyekeztek bizonyos 1930-as, 1940-es években kiadott könyveknek nem fasiszta jellegéről meggyőzni Szergejcsuk ezredest, törekvésük azonban kevés eredménnyel járt. A tévedésből, vagy inkább rosszindulatból kidobásra ítélt könyvek védelmére 18-án, szombaton az Akadémia főtitkára felkereste Bassola Zoltánt, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkárát és Nemes József minisztériumi osztályfőnököt, hogy a miniszterelnök által Szviridov tábornagyhöz intézett levél hatása felől tudakozódják, Szent-Györgyi Albert másodelnök pedig levélben fordult Puskin követhoz. Ezen közbenjárásoknak – a jegyzőkönyv megállapítása szerint – hétfőn délig nem volt fogantatja. Hétfőn délután történt a váratlan és szerencsétlen eset, hogy egy addig fel nem nyitott szekrény aljában a német fasizmus kiadványaira, többek között a *Mein Kampf*-ra bukkantak a bizottság szovjet tagjai. Ez a „lelet” természetesen rendkívül kedvezőtlenül hatott mind a keresőkre, mind a könyvtári tisztviselőkre. A keresés még másnap, kedden délelőtt is folytatódott a Goethe- és Vörösmarty szobákban, ott azonban csupa régi könyv lévén, nem találtak megsemmisítésre méltót. Kedden délelőtt a főtitkár ismét érintkezésbe lépett a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, és az ismételt telefonváltás után azt az értesítést kapta, hogy a kora délutáni órákban egy hivatalos küldöttség fog kiszállni, amelynek tagjai megkísérlik meggyőzni a szovjeteket a megsemmisítésre szánt könyvek tömegéből a nem-fasiszta tartalmúak ártalmatlanságáról. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kiküldöttjei meg is jelentek a könyvtárban, de akkorra már az ablakokon át a könyvek teherautóra rakása megkezdődött. A minisztérium által kiküldött testület tagja volt Jencs Árpád miniszteri osztálytanácsos, Fogarassy (Fogarasi) Béla miniszteri osztályfőnök (egyébként a Szovjetunióból 1945-ben hazatért marxista filozófus) és Csűrű János középiskolai tanár. A miniszter egyúttal felhatalmazta Fogarasi Bélát, hogy az 1920. előtti megjelenésű könyvekből tévedésből fasisztának minősítettek, továbbá a fasiszta könyvjegyzékben nem szereplő, tudományos értékű könyvek kiselezését próbálja megakadályozni. Előbb az MTA Könyvtárában próbálták tisztázni a helyzetet. Azt a választ kapták, hogy a könyvek elszállítása éppen folyamatban van. Tárgyalásokat folytattak Szergejcsuk ezredessel és Wenediktow őrnaggyal, akitől azt az ígéretet kapták, hogy amikor majd az Egyetemi Könyvtár és a Nemzeti Múzeum könyveit vizsgálják, telefonon értesíteni fogják a minisztérium egyetemi ügyosztályát, hogy szakértő bizottság szálljon ki a tévedések megakadályozása céljából. A könyvtár egyik szobájában pedig a bizottság jegyzőkönyvet vett fel. Az MTA Könyvtárának átvizsgálása utána 3843 db. (fasiszta, szovjetellenes, sovíniszta, antidemokratikus) nyomdaterméket elvittek. A jegyzőkönyvet a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nevében Szergejcsuk ezredes, a könyvtár részéről Györkösy Alajos írta alá.

A későbbi részletes vizsgálat igyekezett tisztázni az ügy részleteit. (Az alábbiakban a következő dokumentumok alapján foglalom össze az esetet: Az Akadémiai Könyvtárban lefolytatott vizsgálat anyaga, 1947. február 17-én kelt, 32946. sz. irat, aláírói Simon László államtitkár, Csűrűs Zoltán műegyetemi rektor és Jencs Árpád miniszteri osztálytanácsos voltak; a miniszter utasítására kiküldött Vizsgáló Bizottság jelentése 1947. május 8-án, a testület tagja volt Kniezsa István, Szász István, Jávorka Sándor.)

A kínos ügy előzménye az volt, hogy Kibédi Varga Sándor filozófus, a Magyar-Német Társaság főtitkára az akadémiai bérházban lakott, és ugyanott volt a Magyar-Német Társaság irodahelyisége is. Nevezett sok könyvet kölcsönzött a könyvtárból, lakásán tartotta azokat, majd a légítámadások alatt az Akadémia óvóhelyére vitte értékeit. Kibédi az ostrom után nyugatra távozott. Érdekei képviselőjében anyósa, özv. Frankó Andorné járt el, és az Akadémia személyzete előtt kijelentette, hogy Kibédi Varga könyveit az Akadémiának engedi át. Ekkor Györkösy Alajos lépéseket tett az ajándékozott kötetek meg- és a könyvtártól kikölcsönzött könyvek visszaszerzése érdekében. A könyveket a lakásból a könyvtárba szállíttatta, azokat az Akadémia kikölcsönzött könyveitől különválasztva helyezték el, majd a filozófustól kapott könyveket a könyvtár növedéknaplójába bevezették. A könyveket bélyegzővel ellátta, katalogizálta és feldolgozta Schiller Pálné és Rudas Erzsébet. E munkákkal párhuzamosan Gergely Pál pincekutatót kezdett, hogy az idegen személyek által elhelyezett ingóságokat számba vegye. E kutatás során egy szekrényt talált, amelyben értékes filozófiai könyvek, illetve újabb keletű német propagandaművek voltak. Gergely feltételezte, hogy utóbbiak a Magyar-Német Társaság könyvei. A nyomtatványokat a könyvtárba szállíttatta. Ekkor már a beszolgáltatás alá eső könyvek szabályozása megtörtént, azonban az Akadémiai Könyvtár felmentették, és rá csak az a kötelezettség hárult, hogy a könyveket zárja el. Ennek a könyvtár eleget is tett.

A pincéből felhozott könyvanyag tekintetében ez a kiválogatás nem történt meg, igaz, hogy állományba sem vették. Azonban az olvasóközönség kezébe sem kerültek, mert a naplózás helyiségéből eltávolították azokat, és a főkönyvtárnoki szoba egyik állványának ajtóval zárható részébe kerültek. Itt helyezték el a Kibédi Varga Sándor tulajdonát képező könyveket is, amelyeknek Györkösy Alajos a növedéknaplókba felvételét és a katalogizálását Schiller Pálnéra bízta. Melich János főkönyvtárnok Schillerné munkáját ellenőrizve megállapította, hogy Kibédi Varga Sándor és feltehetően a Magyar-Német Társaság könyveit katalogizálja. Ekkor Melich a további katalogizálást megtiltotta, és helytelenítette, hogy idegen tulajdonban álló könyveket állományba vegyenek. Szerinte Frankó Andornénak nem volt joga rendelkezni Kibédi nevében. Így történt, hogy az állományba vett, de nem katalogizált könyvek is a zárható szekrénybe kerültek. Ezt követően Schiller Pálné a két szekrény ajtajára, belül rajszeggel egy-egy cédulát erősített fel emlékeztetőül, ilyen módon Kibédi Varga, illetve a Magyar-Német Társaság könyveit jelölte meg.

A Bizottság megállapította, hogy a növedéknaplózott könyvek között egy sem volt, amely a beszolgáltatási kötelezettség alá esett volna, így Györkösyt és Schillernét nem terheli semmi felelősség. Lényegesen változott a helyzet, amikor a kormányzat részéről olyan döntés született, hogy az Akadémiai Könyvtár a nyilvánosság elől elzártan sem tarthatja meg a kifogásolt tartalmú könyveket, hanem azokat be kell szolgáltatnia. Ez a beszolgáltatás a már előbb kiválogatott, valamint az állományból újabb rendelet szerint kiemelt könyvek leszállításával megtörtént. *„Ezzel az alkalommal következett be a szándékosság minden valószínűségét nélkülöző, sőt még a gondatlanságnál is enyhébb kifejezést kereső az a feledékenység, hogy a gyanút keltő körülmények közt a könyvtár személyzete által a Magyar-Német Társaság könyveiként a könyvtár területére került, de tüzetesen még senki által át nem vizsgált könyvanyagból a kifogás alá eső könyvek kiválogatása nem történt meg.”* A szándékosság kizárható, hiszen a könyvtár a beszolgáltatott könyvek közé lelkiismeretesen sok komoly, tudományos értéket hordozó művet is átadott, elképzelhetetlen, hogy értéktelen propagandaműveket akart volna kimenteni. *„De gondatlansággal sem lehet vádolni azt a könyvtári személyzetet, amely csekély létszáma ellenére az*

ország egyik legnagyobb könyvtárában a kifogásolt könyvek kiválogatásának rendkívüli munkáját minden elismerést érdemlő pontossággal végezte el a könyvtár állaga tekintetében. A káros következményeket maga után vonó felelősenység azonban megállapítható.” Ez a felelősség terheli Melich Jánost és Györkösy Lajost, mert ők töltötték be a felelős vezetői feladatokat, de kisebb mértékben terheli Schiller Pálnét is.

A beszolgáltatandó könyvek negyedik jegyzékének közzététele után a kormányzat bölcsen mérlegelte, hogy hasonló felelősenység aránylag kis könyvtárral rendelkező magánszemélyek esetében is előfordulhat, még inkább megtörténhet ez nagy könyvtárban. Ezért 1947. január 20-áig történő beszolgáltatás esetén amnesztiát biztosított a kormány, majd utóbb ezt 1947. február 20-ig meghosszabbította. A könyvtár munkatársai a IV. jegyzék alapján a teljes állományt újra átnézték. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság ellenőrzése 1947. január 12-én, tehát az első, utóbb meghosszabbított amnesztia lejárta előtt történt. Az 1947. január 20-án a főkönyvtárosi szobában talált könyvek nem voltak elrejtve. A főkönyvtárnok a legnagyobb nyugalommal mondta Szergejcsuknak, hogy a szobáját is megnézheti, abban eldugva semmi sincs. Az eset úgy történt, hogy a könyvtár összes tisztviselője megfélemlített Kibédi Varga és a Magyar-Német Társaság könyveiről. Az elfelejtett könyvek között náci propaganda kiadványok és Hitler *Mein Kampf*-ja is lappangott, ez váltotta ki a szovjetek felháborodását.

A jelentés a továbbiakban megállapította: büntetőjogi szempontból még akkor sem lehetne a könyvtár személyzetének egy tagját sem felelősségre vonni, ha a korábbi kötelezettségének tudatosan nem tett volna eleget. Az amnesztiális határidő előtti vizsgálat eredményét sem lehet szigorú eljárás alá vonni. De a Bizottság megítélése szerint nem is arról van szó, hogy a könyvtár személyzetének valamelyik tagját terheli-e bűncselekmény, hanem csak arról, hogy a vizsgálat eredménye az Akadémiát az avatatlanok előtt hátrányos megvilágításba helyezte.

Az ügy esetleges következményeiről a két bizottságnak egyébként eltérő véleménye volt. Február 15-én Jencs Árpád felhívta az Akadémia vezetőségét, hogy a mulasztó tisztviselők ellen megfelelő úton járjon el, és „*A megtorlásban a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége értékelje azt a rendkívüli veszélyt, melyet a mulasztók a Magyar Tudományos Akadémiára éppen a békeszerződés aláírása idején jelentettek. A megszálló hadsereg és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szervei előtt a Magyar Tudományos Akadémia egésze könnyen olyan színekbe kerülhetett, mely a magyar kultúrára káros következményeket eredményezhetett volna.*” A miniszter által kijelölt Vizsgáló Bizottság májusban mindössze neheztelésének kifejezését javasolta Melich Jánosnak, Györkösy Alajosnak és Schiller Pálnénak.

Az 1945-1946-ban lezajlott könyvmegsemmisítés számszerű „eredményéről” nem maradt fenn összesítő jegyzék. Balogh István államtitkár egy 1945-ben tartott előadásában az addig megsemmisített könyvek számát 400 ezerre, a bezűzött folyóiratok súlyát pedig 400 mázsára becsülte²⁴, Z. Karvalics László szerint az 1946-ban bezűzött könyvek száma 500 ezer fölé tehető, amihez járul még mintegy 400 mázsányi vegyes sajtótermék.²⁵ A két adatot összesítve tehát hozzávetőleg egymillió kötet és 800 mázsányi újság, folyóirat került zúdába.

Az iskolai könyvtárak állományának felülvizsgálata

A tankönyvek revízióját gróf Teleki Géza kultuszminister – szó volt róla – már 1945 elején felvetette, és el is kezdődött a felülvizsgálat, amely egyaránt érintette a könyvek pedagógiai és politikai jellemzőit. Az Országos Köznevelési Tanács 1945. augusztus 27-én tette közzé az új tanévben használható könyvek jegyzékét, illetve néhány új könyv is elkészült a leginkább érintett, világnézeti jellegű tantárgyak oktatásához, majd ezt követően 1946-tól megindult az új tankönyvek folyamatos kiadása, 1949-től immár az újonnan megszervezett Tankönyvkiadó által.²⁶ A fölöslegesnek ítélt tankönyvek bezúzása folyamatosan zajlott, Z. Karvalics László becslése alapján 1946-ban a begyűjtött könyvek nagy része tankönyv volt.²⁷

Értelemszerűen az iskolai könyvtárak állományát is érintették a fasiszta művektől való megszabadulást szolgáló rendeletek. Kifejezetten az iskolai könyvtárak állományának megtisztítását szolgálta 1949-ben a VKM 64.725/1949. sz., *A demokráciaellenes szemléltető képek és ifjúsági művek eltávolítása az iskolákból* című rendelete.²⁸ A jogszabály előírása szerint 104 könyvet és szemléltető eszközt kellett kivonni és kettétépett állapotban, csomagolva, szorosan átkötve papírzúzdába küldeni. A megsemmisítésre ítélt könyvek egy része vitathatatlanul csekély irodalmi, esztétikai értékkel bírt, de bezúzásuk alapvető oka az volt, hogy az előző rendszer értékrendjét közvetítették, és mint ilyenek alkalmatlanok voltak az ifjúság olvashatóságának az aktuális politikai céloknak megfelelő átalakítására.²⁹ A következő évben azonban az 1949. évinél sokkal terjedelmesebb selejtezési jegyzék látott napvilágot.

A jogszabály kiadását megelőzte az Országos Neveléstudományi Intézet (ONI) keretében zajló felmérés a budapesti általános iskolák ifjúsági könyvtáiról.³⁰ A Mérei Ferenc irányításával zajló elemzés képezte a VKM 1284-I-4/1950. IV. sz. és *Iskolai ifjúsági könyvtárak átrendezése és selejtezése* című rendelete alapját, amely a *Köznevelés* 1950. március 1-jei számában jelent meg.³¹ Az utasítás mellékleteként közreadott jegyzék két részből állt. Az A-jelű a selejtezendő és az OKK számára beküldendő művek adatait tartalmazta, a B-jelűekre nem várt bezúzás, ezeket a könyveket át kellett helyezni az ifjúsági gyűjteményekből a tanári könyvtárakba. Az első csoportba sorolt kötetek tették ki a jegyzék túlnyomó többségét, összesen 1356 művet, a B-jelűek száma 166 volt. A dokumentum meghagyta azt is, hogy az iskolai könyvtárak állományát felül kell vizsgálni aszerint, hogy a jegyzékben nem szereplő, ám az utasítás preambulumban leírt elveknek megfelelő könyveket is selejtezni kell.

A rendelet megjelenése után az ONI 1950. március 21-én feljegyzést készített észrevételeikről. Azt kifogásolták többek között, hogy „*A rendelet közös indoklása az A és B csoportban felsoroltakat közös nevező alá veszi, és egyformán olyannak minősíti, amelyek nacionalista, klerikális vagy burzsoá felfogást terjesztenek.*” A B jegyzékben nagy számban szerepelnek olyan művek, amelyeknek ilyen minősítése éles ellentétben áll a párt kultúrpolitikájával. Jósika Miklós, Kisfaludy Károly, Móra Ferenc, Mikszáth Kálmán, Jókai Mór, Gyulai Pál művei – általános iskolákra vonatkozóan – tanári könyvtárba való áttétele indokolható volna, de minden iskolatípusban való selejtezése semmi esetre sem. A tanárok között a B lista igen rossz hatást keltett, és szemben áll a párt, Révai József felfogásával is, miszerint a magyar irodalom haladó hagyományait meg kell becsülni – tartalmazta a feljegyzés. Az ONI a rendelet olyan módosítását javasolta, amelyben szerepel, hogy az egész selejtezés csak az általános iskolai ifjúsági könyvtárakra vonatkozik, és semmi más könyvtárra nem,

illetve a B jegyzéket alaposabban meg kell vizsgálni.³² A VKM elvetette az ONI kifogásait azzal, hogy „Főosztályunk véleménye szerint zavarónak az iskolák selejtezési munkáját egy újabb intézkedés.”³³ Egyébként az év végén bizonyos értelemben megtörtént a hibák beismerése. Az esztendő vége felé látott napvilágot a VKM E-1614-9K-1. III. számú rendelete, amely a selejtjegyzék után immár egy „pozitív” lista volt, vagyis az ajánlott és beszerzendő műveket tartalmazta.³⁴ Az összehozáshoz kapcsolódóan jelent meg Patakiné Budai Gabriella cikke³⁵, amelyben a szerző leszögezi a jegyzék közreadásának indokát: „szükségessé vált, hogy a könyvtárakba új, a szocializmus építésének megfelelő könyvek kerüljenek.” Ezért nagy számban szerepelnek a listán szovjet szerzők művei. Az írás végén Patakiné foglalkozott a korábbi selejtezési jegyzékekkel is, megállapítva, hogy egyrészt nem volt egységes a végrehajtás, némely iskolák másként ítélték meg bizonyos írókat, műveket; másrészt, hogy „Például egyes iskolák kisélejtezték Eötvös, Mikszáth, Arany munkáit, de ugyanakkor a meghagyható könyvek között nem egyszer szerepelnek Herczeg, Kodolányi, Nyíró művei. Selejtezésre került Dante 'Pokla', Kézai Simon 'Kronikája' [...]. Ezek a művek [...] az irodalomtörténet tanítása kapcsán ismertetésre kerülnek. Nem okvetlenül fontos, hogy a tanulók minden művet elolvassanak, de ha egy diák alaposabban kívánja tanulmányozni Dantét vagy Eötvös műveit, akkor helyes, hogyha az a könyvtárban rendelkezésre áll.”

A rendelet végrehajtására az iskoláknak selejtezési bizottságot kellett szervezniük, és a könyvek revíziójáról jelentést kellett készíteniük. Gyakorlatilag az összes érintett iskola jelentése fennmaradt az Országos Levéltárban.³⁶ A jelentésekből, illetve az azok mellékleteként csatolt jegyzékekből megállapítható, hogy nem volt egységes gyakorlat, továbbá a selejtezési jegyzéktől függetlenül is kiszórtak könyveket. Egyik helyen például Herczeg Ferenc minden művét kisélejtezték, máshol nem. Edmondo de Amicis *A szív* című regényét volt ahol selejtezték, máshol megkímélték. Volt, ahol Andersen, Cervantes, Gárdonyi bizonyos műveit zúzdába küldték, akadt hely, ahol az *Egri csillagokat* is, igaz, a példány sérült volt. Volt, ahol May Károly *Karácsony* című könyvét meghagyták, máshol a német író műveit selejtezték. A fennmaradt jegyzékeken fel kellett tüntetni a megsemmisítés okát. Sok helyen azért selejtezték némely könyveket, mert a köteten koronás címer volt, erre hivatkozva szórták ki például a *Sajószentpéteri Általános Iskola* könyvtárából Benedek Elek, Dickens, Eötvös József, Kisfaludy Károly, Krúdy Gyula egyes kötetét.³⁷ A *Mezőkövesdi Állami Gimnázium*ban viszont Nyíró József és Tormay Cecil munkáit is meghagyták.³⁸

Érdeemes alaposabban szemügyre venni egy kis iskolai könyvtár selejtezését. A Pest megye monori járásában található *Pilis* község *Állami Általános Iskolájában* a kicsiny könyvtár revízióját végző bizottság vezetője Bregya András igazgató, Balázs József tanár és két további személy volt, akiknek olvashatatlan az aláírása a fennmaradt jegyzőkönyvön. Mindössze három kötetet selejtezték és huszonkét művet hagytak meg. A kisélejtezett kötetek az alábbiak. Gárdonyi Géza: *Zéta* (ideológiailag nem felel meg minősítéssel), Gárdonyi Géza: *Krisztus bankója* (ideológiailag nem felel meg) Gárdonyi: *Szentjános bogárka* (ideológiailag nem felel meg). A meghagyott könyvek jellemzője, hogy szinte kivétel nélkül 1945 után megjelentek voltak, és többségüket már markánsan meghatározta a korra jellemző baloldali ideológia. A meghagyandó könyvek jegyzéke: Arany: *Toldi*, 1948, Baránszky-Jób: *A magyar líra Adyig*, 1948, Furmanov: *Csapajev*, 1949, Fazekas Erzsébet: *Felszabadulás útján*, 1945, Gárdonyi: *Mi erősebb a halálnál?*, Gárdonyi: *Te berkenye?*, Gárdonyi: *A bor?*, *Amiket az útleíró elhallgat?*, Iljin: *Hegyek és emberek*, 1949, Jókai: *A kőszívű ember fiai*, 1948, Jósika: *Abafi*, 1948, Katona: *Bánk bán*, 1948, Katajev: *Távolban egy fehérvitorla*, 1949, Katajev:

Ványa, az ezred fia, 1949, Kemény: Zord idő, 1948, Osztrovszkij: Az acélt megedzük, 1949, Pernjak: Nem nehez a választás, 1947, Petőfi összes költeményei, 1947, Úttörők! Ki a szabadba! 1947, Úttörők! Előre! Verseik, 1948, Vörösmarty: Zalán futása, 1948, Zrínyi: Szigeti veszedelem, 1948. (A kérdőjellel szereplő kötetek megjelenési éve nem állapítható meg.)³⁹

Maradtak fenn adatok a kártékonynak ítélt pedagógiai szakirodalom megsemmisítéséről is. A *Nemzetnevelők Könyvtára* című sorozat köteteit az *Országos Közköztudatási Tanács* adta ki 1942-1944 között, és az egyes munkák a nevelők számára közvetítették a szaktudományok és a pedagógiai új eredményeit. Mintegy 25 kötet látott napvilágot, a raktáron lévő példányok bezúzásáról a VKM 1949. október 27-ei, 1.284-N-5/1949.IV. sz. ügírata intézkedett. Az *Egyetemi Könyvkiadó Nemzeti Vállalat*nak küldött átirat összesen 37 737 könyv megsemmisítését írta elő.⁴⁰ De nemcsak az 1945 előtti könyvek selejtezéséről maradt fenn adalék. Az *Új Nevelés Könyvtára* sorozat 1948-1949 között jelent meg, a 14 kötet egyike volt Faragó László és Kiss Árpád munkája, *Az új nevelés kérdései*. A VKM 1949. október 26-ai levele adta tudtul az Egyetemi Könyvkiadó Nemzeti Vállalatnak, hogy „az *Új Nevelés Könyvtár sorozatában megjelent Faragó-Kiss: Új nevelés kérdései c. könyvet a forgalomból kivontuk. Felkérem, hogy a vállalat raktárán lévő 516 példányt semmisítse meg, illetve irányítsa zúzdába.*”⁴¹ A fennmaradt néhány példányról az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum 1990-ben készített facsimile kiadást.

Selejtjegyzekek az ideológia jegyében

Láttuk, hogy az iskolai bibliotékák állományának felülvizsgálata már kiváltotta a tanárok, tanítók elégedetlenségét. Semmi volt azonban ez a pedagógusi morgolódás ahhoz az óriási botrányhoz képest, amit az 1950 őszen kibocsátott jegyzék kavart. Nem volt minden előzmény nélküli ez az index, a terjedelmes „halállistát”⁴² már megelőzték különféle ideológiai alapon összeállított jegyzékek, amelyeket Sipos Anna Magdolna találó kifejezéssel összefoglalóan „köztes indexeknek” nevezett el.⁴³ 1946, a fasiszta irodalom négy jegyzéke közreadása után központi jegyzékek egészen 1949-ig nem készültek, viszont a könyvtárakban, főleg a Fővárosiban saját indexek alapján folyt az ideológiailag károsnak tartott, a vulgármarxizmus jegyében irodalmilag, esztétikailag értéktelennek, selejtesnek és összefoglalóan polgárinak tekintett irodalom megrostálása, az olvasók elől történő elzárása, illetve megsemmisítése. A Fővárosi Könyvtárban a fiókoknak küldött jegyzékek alapján 1947-ben 8729, 1948-ban 18 632 és 1949-ben már 38 636 kötetet vontak ki.⁴⁴ Katsányi Sándor összesítő megállapítása szerint 1946 és 1950 között a fiókokból 144 ezer tomust selejteztek le, és a régi állomány mintegy kétharmada zúzdába került.⁴⁵

Az ideológiai jellegű központi jegyzékek közül az első 1950 januárjában jelent meg. Az *Útmutató a népkönyvtárak (üzemi, falusi és városi könyvtárak) rendezéséhez* című, a Népkönyvtári Központ által közreadott 48 oldalas lista 1848 tételt tartalmazott, a kivonásra javasolt művek száma azonban sokkal több volt, tekintettel arra, hogy 213 szerző esetében teljes életműüket betiltotta. Néhány szerző a könyvtári megsemmisítésre ítélték közül: Bánffy Miklós, Csathó Kálmán, Fejtő Ferenc, Fekete István, Harsányi Zsolt, Herczeg Ferenc, Kittenberger Kálmán, Márai Sándor, Molnár Ferenc (kivéve *A Pál utcai fiúk* és még két kötete), Nyíró József, Passuth László, Marcel Proust, Jean Paul Sartre, Szabó Dezső, Zilahy Lajos – mások mellett ők reprezentálták volna a selejtes, értéktelen polgári irodalmat.⁴⁶ Hasonlóan elszomorító volt azon szerzők jegyzéke, akiknek nem az egész életmű-

vét, hanem egyes műveit ítélték károsnak, közéjük tartozott például Benedek Elek, Féja Géza, Németh László, Cs. Szabó László, Szerb Antal, Tamási Áron, Veres Péter.⁴⁷

Maradt fenn adat kisebb, stencilezett formában közreadott selejtezési listákról is. A Népkönyvtári Központ 1950 áprilisában – májusában tette közzé 1. és 2. számú jegyzékét. A két lajstromon összesen 203 kötet adata szerepelt.⁴⁸ Igaz, bizonyos művek megmaradhattak a könyvtári állományban, ha a jegyzékben külön megjelölt és „kártékonynak” vélt előszót eltávolították, illetve néhány héttel később pár kötet selejtezését visszavonták.⁴⁹

Ilyen előzmények után látott napvilágot az év elején közreadott lista folytatásának szánt, ám sokkal terjedelmesebb összeállítás⁵⁰, amely 6552 tételt tartalmazott. A dokumentumot egyébként nemcsak a könyvtárak kapták meg, hanem a könyvkereskedések is, utóbbiaknak november 15-ig, illetve Budapesten november 6-ig kellett a selejtezést végrehajtaniuk.⁵¹ Erre az indexre is a korábbiakban megfigyelhető baloldali vulgármarxista értékrend volt a jellemző, a zömmel szépirodalmi művek szerzői között azonban ezúttal nagyobb arányban kaptak helyet külföldi írók. És ez okozta az óriási botrányt! A jegyzék eljutott a nyugati országokba, az emigráns magyar rádióadók behatóan foglalkoztak vele, illetve a francia kormány is tiltakozott Daudet és Dumas műveinek selejtlistára kerülése miatt.⁵² A nemzetközi vihart kavart ügyben Révai József népművelési miniszter vizsgálatot rendelt el, amelynek eredményéről a minisztériumban tartott nagytívú ülésen számolt be: „... egy országban, amelyben negyedszázadon át Horthy volt az úr, természetes követelmény, hogy a könyvállományt selejtezni kell, a fasiszta-soviniszta könyveket zúzdába kell küldeni. De mi most e könyvekről készült listát vagyunk kénytelenek indexre tenni és a zúzdának átadni.”⁵³ Révai leszögezte, hogy a jegyzék készítésénél „korlátoltság, hanyagság, lelketlen bürokrácia” keveredett kártevéssel. Négy minisztériumi dolgozót nevezett meg mint felelőst, akiket súlyos pártbüntetésben részesítettek, illetve leváltottak: Horváth Verát, Losonczy Gézát, Lukácsy Sándort és Nemes Dezsőt.⁵⁴

Révai egyébként a következő évben még visszaért az ügyre, az MDP II. Kongresszusán 1951. február 26-án elmondott beszédében. A nagy nemzetközi botrányt kiváltó jegyzéket az ellenség aknamunkájának tulajdonította: „Az, amit tavaly a VKM-beli kártevő munka leleplezésénél tapasztaltunk, nem szabad elfeledniünk! Az ellenség gyakran a teljes 'lojalítás' álarcában jelentkezik, csak éppen túllícitál, csak éppen katolikusabb a pápánál és túlzásaival igyekszik kompromittálni pártunk kultúrpolitikáját. Ha mi azt mondjuk: nem kérünk a reakciós nyugati kultúrából, akkor az ellenség buzgón helyesel és selejtlistára teszi Cervantest és Swiftet. Ha mi azt mondjuk: a szonjet kultúra felé kell fordulnunk, mint példakép felé, akkor egyesek ezt úgy forgatják ki, hogy a valóságban a magyar kultúrának való hátrafordulás süljön ki belőle. Ha mi azt mondjuk: le kell küzdeniünk a nacionalizmus szellemét kulturális életünkben, akkor az ellenség élénk fejbólintások közben Gárdonyi Gézát, Benedek Eleket, a magyar népmeséket vonja el gyermekeinktől. Ha mi azt mondjuk, hogy a jelen új kérdéseit tárgyaló irodalmat kell támogatni, akkor ezt egyesek úgy értelmezik, hogy Arany Toldiját nem engedik be a népkönyvtárakba.”⁵⁵ Hosszabban idéztük Révai József szavait, de jól jellemzi azt a helyzetet, ami – Sipos Anna Magdolna kifejezésével – nem egy elszigetelt, túlzó akció volt, az ellenség aknamunkája, hanem „egy évek óta érlelődő kulturális fordulat következetes véghezvitele.”

Az 1950-es bezúzási hullámnak egyik apró adaléka volt, hogy a szolnoki papírzúzdába 9400 kilogramm könyv és egyéb sajtótermék került. A szolnoki múzeum munkatársainak az utolsó pillanatban sikerült a bezúzásra ítélt tomosok közül egy RMK kötetet kimenteni, nevezetesen Komáromi Csipkés György *Bibliáját*, illetve 1848-as sajtótermékeket.⁵⁶

Az 1950-es jegyzék után kétségtelenül valamelyest visszafogottabb selejtezési politika kezdődött. Új vonás volt, hogy az 1952-ben és 1953-ban kiadott három jegyzék az *Elavult könyvek jegyzéke* címet viselte, és lényegesen szakmaibb szempontok alapján folyt az index összeállítás. Még 1951-ben a Népművelési Minisztérium értekezletet hívott össze a jegyzék előkészítése céljából, az ülésre a szakma, így a nemzeti könyvtár képviselői is meghívást kaptak. A munka elvégzésére egy háromtagú bizottságot neveztek ki⁵⁷. Ilyen előzmények után látott napvilágot a három index, amely összesen 14 487 művet sorolt fel.⁵⁸

A Zárt Kiadványok Tára megszületése és a könyvtári zárt anyagok kezelése

Az elnagyolt 530/1945. sz. rendelet végrehajtása – mint szó volt róla – csak vontatottan haladt. Az érintett közgyűjtemények – felismerve a végrehajtásból következő súlyos tudományos, kulturális károkat – szinte azonnal megkísérelték a rendelet módosítását elérni. Elsősorban Fitz József, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója hívta fel a figyelmet a rendelkezés maradéktalan végrehajtása esetén a tudományosságot érő pótolhatatlan veszteségekre. Javasolta, hogy amennyiben az OSZK-ra is vonatkozik a rendelet, akkor el kell érni, hogy a begyűjtött könyvek kijelölt őrzőhelye a nemzeti könyvtár legyen. A dokumentumok hozzáférését azonban korlátozná a könyvtár, azokat „zárt anyagként” kezelné, katalóguscéduláikat kiemelnék, s a könyvek használatát a nagyközönség számára nem engedélyezné.⁵⁹ Az OSZK felvetését az illetékesek méltányolni látszóttak, még a szovjet tiszték is elfogadták a nemzeti könyvtár álláspontját, azonban csakhamar összekuszálódott a dolog: Csorba János, Budapest főpolgármestere 1945. május 9-én kiadott, korábban említett 350.884 sz./1945. IV. határozatával elrendelte, hogy a könyveket 1945. május 30-ig szolgáltatassák be a Fővárosi Könyvtár központjába vagy legközelebbi fiókkönyvtáraiba. A határozatot megkapta az OSZK is, ami a nemzeti könyvtárban érthetően nagy felzúdulást váltott ki. Györke József, az új főigazgató gróf Teleki Géza miniszter állásfoglalását kérte, hogy a fővárosnak joga van-e utasítani a nemzeti könyvtárat, illetve az köteles-e átadni a Fővárosi Könyvtárnak állománya egy részét.⁶⁰

Nem csak a nemzeti könyvtár érezte a rendelet végrehajtásából következő súlyos következményeket, az OSZK beadványához hasonlóan érvelt Jánossy Dénes, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója is.⁶¹ Az Országos Köznevelési Tanács 1945. június 23-ai ülésén fordult gróf Teleki Géza miniszterhez, mentesítést kérve a rendelet végrehajtása alól a köznevelés tudományosnak tekinthető gyűjteményei számára. A javaslat a rendeletben meghatározott könyvek elkülönített, zárt kezelését tartalmazta.⁶² A kezdeményezéseknek köszönhetően született meg a VKM 1945. július 15-ei rendelete, miszerint a tudományos intézmények könyvtáraiban a fasiszta, a szovjetellenes, antidemokratikus könyveket nem kell beszovalgatni, hanem azokat a többi műtől elkülönítetten kell kezelni, és a könyvtárak helyiségében „tudományos célra megbízható személyek továbbra is használhatják.”⁶³

A nemzeti könyvtár tiltott könyvekkel folytatott gyakorlatának ellenőrzésére 1946. március 29-én került sor, amikor a szovjetekkel együtt a VKM és a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya tartott szemlét.⁶⁴ A Szövetéséges Ellenőrző Bizottság szovjet képviselője felszólította az OSZK vezetőjét, hogy az inkriminált dokumentumokat eredeti raktári helyükről emeljék ki, és haladéktalanul egy zárt helyiségbe szállítsák, amelynek kulcsát a főigazgatónak állandóan magánál kell tartat-

nia. A szovjet tiszt április 1-jén ellenőrizte a végrehajtást; Bánfi Szilvia értékelése szerint „*Gyakorlatilag ekkor alakult meg a Zárolt Kiadványok Gyűjteménye*”. Ez egyébként a kezdeti időkben azt jelentette, hogy kizárólag a politikai rendőrség által kiadott engedély birtokában nyomozók használhatták. A politikai rendőrség egy tisztjét a könyvtárba vezényelték, aki egyedül rendelkezett a gyűjtemény felett. Végso soron ugyan a könyvtár épületében, de az OSZK szervezeti keretéből kiszakítva, a politikai rendőrség felügyelete alá került. Egyértelmű helyzetet az Államvédelmi Hatóság 1952. július 7-én teremtett, amikor a BM egyik épületébe szállította a dokumentumokat, ahonnan – nyilván nem függetlenül a politikai változásoktól – 1953. október 12-én vitték vissza az OSZK-ba.⁶⁵ A Tár működése ennek ellenére meglehetősen problematikus volt, részben személyi, részben pedig szakmai okok miatt. Az állomány szisztematikus megszerzése, feldolgozása és így a tudományos kutatás számára használhatóvá tétele csak 1956 után történt meg.

A nemzeti könyvtár igyekezett begyűjteni a többi könyvtár érintett könyvét, erre bizonyították, hogy a Nemzetgyűlési (Parlament) Könyvtár az 1947. március 6-án kelt 9/204. sz. SZEK rendelethez hivatkozva 3046 könyvet (az I-IV. jegyzékből 1990 könyvet, továbbá a SZEK által kivont 1056 tomust) és 656 folyóirat- és hírlapkötetet adott át a Széchényi Könyvtárnak.⁶⁶

Bár a jogszabályok szerint a nemzeti könyvtárban szerveződött meg – mint látható, elég sajátos módon – az elkülönített tár, könyvtári dokumentumok zártta nyilvánítására gyakorlatilag az összes tudományos bibliotékában sor került. Az egységes elvek kialakításáról, a könyvek zárolásáról 1949. december 2-án az OKK-ban szakértői értekezletet tartottak. A tanácskozáson jelen volt Dienes László (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár), Mátrai László (Egyetemi Könyvtár), Práger Miklós (Munkásmozgalmi Intézet Könyvtára, a jegyzőkönyvben sajtóhibával, Práger Antalként olvasható a neve), Telegdi Zsigmond (OKK). A fennmaradt jegyzőkönyv szerint⁶⁷ a dokumentumok zárolásáról egyhangú véleményt alakítottak ki. A négy pontban összegzett állásfoglalás felölelte a zárolt kiadványok kritériumát, a raktári elkülönítést, a zárolásra szánt anyag kijelölésének módját, eljárását és az anyag használatának engedélyezését. A bizottság tagjai az alábbi javaslatokat terjesztették fel a döntéshozóknak. A jegyzőkönyv szerint zárolni kell „*mindazt, ami tartalmában és szellemében ellenséges a Szovjetunióval, a népi demokráciákkal és általában a marxista-leninista ideológiával szemben. Korlátozni kell azonban annak az anyagnak a használatát is, amely ugyan nem közvetlenül és veszedelmes módon ellenséges, de kellő ideológiai képzettség és ítélőképesség nélküli olvasónál káros hatással lehet.*” Ennek megfelelően a gyűjtemények anyagát három csoportra kell osztani: a, „*zárolt*” (pl. „*Trockijista irodalom*” [sic!]), b, „*védett*” (pl. *Magyar Művelődéstörténet, Eckhart Ferenc: Magyarország története*) c, „*rendes forgalomban akadály nélkül használható. Megfontolandó, szükséges-e az 1917 (nálunk 1918 előtti) kiadványokat zárolni. Állítólag a Szovjetunióban ilyenek nincsenek zárolva*”.

A zárolás vonatkozik a raktári helyiségre és a katalógusrendszerre is, vagyis a zárolás egyrészt raktári elkülönítést jelent lezárt helyen, ahova csak a kezelésre kijelölt személy léphet be. A védett anyagot nem kell elkülöníteni, de az egyes kötetek védett jellegét jól láthatóan fel kell tüntetni. Másrészt intézkedésekre van szükség a katalógus szempontjából is. Zárolt anyag nem szerepelhet olyan katalógusban, amely a közönség vagy akár a könyvtárosok számára általában hozzáférhető. Külön katalógust kell készíteni és ugyanúgy zárolni kell, mint magukat a könyveket. A védett anyag sem szerepelhet a közönség számára hozzáférhető katalógusban. Ha a könyvtár két katalógust vezet állományáról,

egyét a közönség számára, egyet pedig belső használatra, a védett anyag felvehető, illetőleg meghagyható a belső katalógusban. Ha csupán egyetlen katalógus készül és az nyilvános, a védett anyagról külön, zárolt katalógust kell vezetni. Intézkedni kell a gyarapodási jegyzékekről is. A jegyzékekre ugyanaz áll, mint a katalógusokra általában, vagyis amit a nyilvános katalógusból kizártak, nem szerepelhetnek olyan jegyzékben sem, amelyek akadály nélkül hozzáférhetőek. A tapasztalat azt mutatja, hogy helytelen felvenni a nyilvános címjegyzékbe olyan anyagot, amelynek szolgáltatását a könyvtár korlátozza. „*A Központi Címjegyzéknek tartalmaznia kell a könyvtár zárolt és védett anyagát is. Minthogy ezt a címjegyzéket az olvasó közvetlenül nem használja és a könyveket, amelyek lelőhelyét esetleg a KC segítségével kiderítette, a megfelelő könyvtár hozzájárulása nélkül úgysem kaphatja meg, ez a kivétel indokoltnak látszik.*”

A jegyzőkönyv javaslatokat fogalmazott meg a zárolandó művek kijelölésének módjáról is. Az új anyag kijelölése az IBUSZ-hoz külföldről érkezett anyag szétküldése előtt egy bizottság által történik, „*a könyvtár címére érkezett könyveket már elbírálva és megjelölve kapja meg.*” A bizottság összehívására vonatkozóan az értekezlet résztvevői nem tettek javaslatot, mert – mint írták –, „*erre magukat nem tartják illetékesnek.*” A régi anyag esetében a könyvtárak rendszeres átvizsgálása csak a munkaerő jelentős szaporításával volna lehetséges. Ezért szükséges megfelelő tisztviselőt kirendelni, aki a helyben olvasásra vagy kölcsönzésre igényelt könyveket kiszolgálásuk előtt megvizsgálja, és szükség esetén visszartartja. Kívánatos, hogy a könyvtárak az ilyen módon tett megállapításokat egy központi szervnél jelentsék, amely azokat felülvizsgálja és a többi könyvtár tudomására hozza.

A zárolt anyag használatára vonatkozóan az alábbi megállapításokat tette a grémi-um. Kizárólag a könyvtár vezetője adhat engedélyt a dokumentumok olvasására. Köteles nyilvántartást vezetni arról, kinek milyen könyv használatát engedélyezte, milyen célra és milyen biztosítékok alapján. A védett anyag esetében a könyvtár vezetője a döntést átruházhatja valamelyik tisztviselőre.

Az értekezleten megfogalmazott alapelvek jogszabályba átültetésének nincs nyoma, ugyanakkor a rögzített elvek jelentették azt a keretet, amelyeken belül évtizedeken keresztül történt a politikailag ellenségesnek tartott könyvek használatának korlátozása. A kérdés átfogó jellegű rendeleti szabályozására csak 1959-ben kerül sor.⁶⁸

Zárolt könyvek használata

Minden előzetes óvintézkedés ellenére előfordult, hogy egy-egy könyv kölcsönzéséből „ügy” lett. Az Egyetemi Könyvtár gyakorlata ellen 1954-ben bejelentés érkezett. Mátrai László főigazgató 13-13/1954. sz., 1954. június 23-én kelt, az Oktatásügyi Minisztérium Titkárságának, „*Radich elvtársnak*” írt jelentést, amelyben tájékoztatta a minisztérium tisztviselőjét, hogy a fasiszta műveket a könyvtár dolgozói a SZEB és a BM képviselőivel együtt kiválogatták. Ezeket a könyveket a könyvtár beszolgáltatta, és céduláikat az összes katalógusban megsemmisítette. Ugyanígy jártak el a fasiszta művek hivatalos jegyzékében szereplő kiadványokkal is, vagyis azokat is beszolgáltatták és céduláikat megsemmisítették. Ugyanakkor tagadhatatlan – folytatta jelentését Mátrai –, hogy az állomány nagysága miatt egyik akció sem tekinthető teljesnek, ezért a könyvtár saját kezdeményezéséből további szelekciót végzett, a kiemelt dokumentumokat „*zárt anyagnak*” nyilvánította, és zárt gyűjteményt hozott létre. Ezeknek a műveknek adatai nem szerepelnek egyetlen katalógusban sem, katalóguscéduláik szintén „zárt anyagként” vannak összegyűjtve, és az

olvasóközönség részére nem hozzáférhető. Mivel azonban a nem nyilvánvalóan fasiszta könyvek között is sok kártékony anyag található, további számos könyvet nyilvánított az Egyetemi Könyvtár „nem kölcsönözhetőnek”. Ezeknek a cédulái ugyan szerepelnek a katalógusban, de „nem kölcsönözhető” bélyegzővel ellátva. Ezt az anyagot igazolt tudományos kutatók esetéről esetre használhatják. Mivel még ezzel sincs biztosítva a kártékony reakciós könyvanyag teljes ellenőrzése, a kölcsönzési osztály dolgozói esetről esetre kötelesek felülvizsgálni minden egyes könyvet a kölcsönözhetőség szempontjából. Az osztályt a közönségszolgálat osztályvezetője, régi megbízható párttag vezeti. Mindeddig a rendszer kifogástalanul működött, inkább arra volt panasz, hogy túl szigorú az ellenőrzés. A jelentés a továbbiakban megállapítja, hogy a szóban forgó eset volt az első komoly mulasztás. A kérdéses könyvről (*Perbeszédék gyűjteménye. Válogatott vád- és védőbeszédék gyűjteménye*, szerk. Huberth Gusztáv, Müller Viktor. 2 db. 1928-1929., a kötetben többek között a Rákosi-per és a Tanácsköztársaság idején működött különítmény, a hírhedt Lenin-fűk parancsnoka, Cserny József pere is megtalálható volt) a vizsgálat megállapította, hogy a kölcsönzési osztály akkor szolgálatot teljesítő dolgozója éberségét elkerülte a könyv, nem vette észre, milyen részleteket tartalmaz és egész beállítottsága milyen.⁶⁹

Mátrai jelentése mellett az ügyben kifejtette álláspontját Barabási Rezső is, szóban közölt véleményét 1954. június 19-én Hodina Vilmos foglalta össze; eszerint a fasiszta könyvek jegyzékének felülvizsgálata, kiegészítése állandó folyamat. Az egyetem könyvtárosa hibázott, mert minden egyes könyvet kiadás előtt felül kell bírálni. Ha aggály merül fel, a használótól igazolást kell kérni, hogy milyen címen kívánja kölcsönözni. Ilyen elvek mellett szükségtelen ezeknek a könyveknek elkülönítése. A könyvtárost figyelmeztetésben kell részesíteni.

A minisztérium egyébként megkérdezte a többi könyvtárat is az általuk űzött gyakorlatról, a néhány nagy intézményben kialakult helyzetet Sövény Sándor foglalta össze 1954. június 9-én Radich elvtársnak. Az érintett könyv nem szerepel a fasiszta könyvek jegyzékén. Ennek alapján kölcsönözhető lenne minden olyan könyv, amely a tiltó jegyzékeken nem szerepel. Ezért van jelentősége a kölcsönzés előtti kontrollnak. Az Egyetemi Könyvtár lazán kezeli az ellenőrzést, miután főleg egyetemi hallgatókból kerül ki olvasóközönsége. A teljes katalógus csak különleges indoklás keretében tekinthető meg, az olvasóit bárki megnézheti, de a kölcsönzés kizárólag ellenőrzés után lehetséges, főleg az 1914 utáni műveknél. A Parlamenti Könyvtár az inkriminált *Perbeszédék* című könyvet nem adja ki, és e tekintetben következetes az álláspontja, ebben a bibliotékában a legszigorúbb az ellenőrzés. Általánosságban megfogalmazható, hogy az egyes könyvtárak a tiltó jegyzékeken nem szereplő könyvek esetében eltérő gyakorlatot követnek. Szükséges lenne egységesíteni az eljárást. Indokolt egyébként, hogy egyetemi hallgatók és kutatók esetében egyéni témakör és elbírálás alapján kisebb legyen a szigor, mint a nagyközönség esetében.⁷⁰

A zárolt dokumentumok használatával kapcsolatban egyébként az Országos Könyvtári Központ is bizonyos jogokat vindikált magának, miszerint „éberségi munkát végez.”⁷¹

A vizsgált korszak végére a dokumentumok zárolásának anomáliái immár a szaksajtóban is megjelentek. A könyvtárak zárolt és védett részlegeinek megengedőbb használata mellett érvelt Győri György nem sokkal a forradalom kirobbanása előtt.⁷² A szerző írásában elítélte a könyvek zúzdába küldését, és antidemokratikusnak vélte a különböző jellegű korlátozásokat; véleménye szerint a könyvtárosok nevelőmunkájában jobban

kellene bízni. Kárhoztatta a minisztérium könyvtári főosztályát, amely még mindig igen határozatlan ebben a „kérdés-gubancban. Haboznak az anyag teljes felszabadítását illetően, s ellenőrző, véleményező könyvtárközi bizottság összeállítását tervezik.”⁷³ Győri György végső soron csupán az egyértelműen fasiszta, a gyalázkodó sovíniszta könyvek és a ponyvaregények használatának korlátozását tartotta elfogadhatónak.

A zárolt, tiltott könyvek felülvizsgálata

A politikai helyzet változása rákényszerítette a könyvtárakat is a korábbi minősítések átgondolására, ugyanis a párton belüli leszámolások következtében számos egykori ünnevelt kommunista vezetőről derült ki, hogy az „imperializmus ügynöke” volt. A könyvtárosok azonban értették a helyzetet, központi utasítás ugyan egyértelműen nem intézkedett ezekről a szerzőkről és könyveikről, de többnyire „zártan” kezelték azokat. Mindezek ellenére azonban felmerült annak szükségessége, hogy egy újabb jegyzéket adjanak ki a zömmel 1945 után megjelent és politikailag károsnak tartott könyvekről. A jegyzék elkészítését szorgalmazta egy 1953. július 24-én készített javaslat. A három oldalas gépelt előterjesztés aláírás nélküli, az anyagon azonban kézzel írva Barabási Rezső megjegyzése olvasható: „Jánosi elvtársnak Még Révai elvtárs adott utasítást ennek a tervnek az elkészítésére, amit agit-prop. bizottság elé kellene vinni.”⁷⁴

Az előterjesztés megállapítja, hogy a „felszabadulás óta nyolc elavult könyveket tartalmazó könyvjegyzék jelent meg, és a kilencedik is nyomdakész állapotban van.” A könyvtárak állományának felülvizsgálata legutóbb az *Elavult könyvek jegyzéke I.* alapján történt, de a könyvtárosok hiányolták egy olyan lista elkészítését, amelynek segítségével a „felszabadulás előtt és után megjelent és időközben elavulttá vált politikai könyvek kivonásáért” végrehajthatják.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a könyvtárak egy része minden külön utasítás nélkül félretette az elavult politikai műveket, például a „Rajk banda” tagjairól szólókat vagy Szakasits Árpád, Justus Pál könyveit, Rudolf Slansky beszédeit. De sok helyen még mindig nagy számban vannak elavult könyvek, például a zagyvapálfalvai bányauzemben Prohászka Ottokár könyvei, de központi helyen, a Pénzügyminisztériumban is egy vizsgálat szerint 104 darab elavult politikai könyv található. „Több könyvtárban találtuk Kádár: *A párt irányító szerepe a szocializmus építésében*, Kádár: *Lenin, Sztálin tanítása a pártról*, Soproni-Bikácsi: *A demokrácia kézikönyve*, Losonczi: *A Vatikán és az amerikai imperializmus szövetsége*” című könyvét, valamint Lasalle, Éliás József, Jócsik Lajos, Böhm Vilmos, Max Adler művei is sok helyen megtalálhatók.

Komoly gondot okoznak azok a könyvek, gyűjteményes munkák, amelyekben a sok hasznos anyag mellett elavult rész is található – folytatta az előterjesztés. Ugyancsak tanácstalanok a könyvtárosok azokkal az értékes művekkel, amelyeknek csak egy része nem megfelelő, ilyen kötetek például a Justus, Garami Ernő előszavakkal ellátott Marx-Engels művek, „*vagy pl. Barbusse Sztálinja, ahol 2-3 oldalon keresztül Kun Bélát dicséri.*” A fenti tapasztalatok alapján szükséges az elavult politikai könyvek kivonásának segítésére útmutató, illetve jegyzék kiadása.

Elkészítésére az alábbiakat javasolta az anyag: „*A jegyzék tartalmazza a felszabadulás előtt és után megjelent politikai műveket. A jegyzék két részben készüljön el és jelenjen meg. A, Felszabadulás után megjelent elavult művek (ebből van a legtöbb a népkönyvtárakban) B, 1890-től 1945-ig megjelent avult politikai művek.*” A jegyzék készítése az OSZK katalógusa, illetve állománya

alapján történjen. Az OSZK egyébként már el is kezdte az 1945 után megjelent politikai irodalom összeállítását. A munkában segítséget jelenthetnek a Szikra és Népszava kiadók által kiadott listák, amelyek a saját elavult könyveiket tartalmazzák. Az anyag feltárására létre kell hozni egy előkészítő bizottságot, amelynek tagjaival a dokumentum az alábbi személyeket javasolja: Balogh Elemér, a Pártfőiskola tanára, Práger Miklós, a Munkásmozgalmi Intézet könyvtárának vezetője, továbbá Szalai György, a FSZEK, Kőhalmi Béla, az OSZK módszertani osztályának, valamint a Szikra Kiadó marxista lektorátusának egy munkatársa.

Az előterjesztés ezután a minősítéssel foglalkozik. Eszerint öt csoportba kell sorolni a könyveket: 1, kétségtelenül kivonandó könyvek; 2, kérdések; 3, elavult anyaggal vegyes gyűjtemények; 4, értékes könyvek, amelyeknek elavult az előszavuk; 5, külföldön megjelent, de nálunk meglévő elavult művek. Az előkészítő bizottság által feltárt anyag kivonása kérdésében egy magasabb szintű bizottság döntsön, ennek tagjai lennének: Fogarasi Béla, Kassai Géza, Réti László. A kivonásra vonatkozó végleges döntést az MDP KV agit. prop. [Agitációs és Propaganda] kollégiuma hozná meg.

A javaslat szerint a kivonás munkálatainak bizalmasnak kell lenni, ezért a jegyzéket is kis példányszámban kell kiadni (kb. 500 példány sokszorosítva elégnek tűnik). Indokolt továbbá, hogy a munkálatokban a lehető legkevesebb személy vegyen részt. Az anyag azt indítványozta, hogy a jegyzékeket a megyei, illetve a kerületi tanácsok elnökei kapják meg, és a kivonásért a megyei (budapesti, illetve városi) tanácsok Végrehajtó Bizottságának elnökei legyenek a felelősök. A könyvek kivonására járasonként szervezzenek brigádokat, amelyeket a megyei, illetve járási könyvtárak vezetői irányítsanak. A megyei és járási pártbizottságok megbízottait pártvonalon felelőssé kell tenni a kivonás ellenőrzéséért.

A munkák időzítéséről is tartalmazott javaslatot a dokumentum. Az A, vagyis az 1945 után megjelent elavult művek jegyzéke alapján a megyei, járási, városi, nagyüzemi könyvtárak állományának felülvizsgálatát 1954. május 1-jéig, a közép- és kisüzemi, illetve községi tömegszervezeti népkönyvtárak állományát pedig 1954. június 1-jéig kell ellenőrizni. A B, az 1890-1945 közötti elavult művek jegyzéke szerint a megyei, nagyüzemi, járási, [városi] könyvtárakat 1954. augusztus 1-jéig, a közép- és kisüzemi, továbbá a községi könyvtárak állományát pedig 1954. szeptember 31-éig kell felülvizsgálni. Az egyes kategóriáknak megfelelő határidőre a könyveket összegyűjtve el kell juttatni vidéken a megyei tanács által kijelölt gyűjtőhelyre, majd a gyűjtőhelyről a Népkönyvtári Központ által kiürített raktárakba. A budapesti anyagot egyenesen a központi gyűjtőhelyre kell szállítani. A beszállítandó könyvek szerzőinek nevét, címét és leltári tételszámát köteles a felülvizsgálatot végző bizottság jegyzékbe foglalni, azt a könyvtárossal aláírni és a könyvekkel együtt a gyűjtőhelyre juttatni, valamint az átadó intézmény képviselője a könyvtár leltárkönyvébe a kivont könyvek számát és a kivonás időpontját köteles bevezetni.

A Sztálin halála után lassan, de mégis érezhetővé váló változás érintette a könyvtárakat is, ennek lehetett egyik következménye, hogy az 1953-as tervzetnek – úgy tűnik fel – nem lett folytatása, illetve más szempontok kerültek előtérbe. Például Jugoszlávia megítélésének változása, pontosabban a '40-es évek végén, az 50-as évek elején déli szomszédunkról kiadott irományok okoztak gondot. Kondor Istvánné 1955. október 17-én levelet írt Gombos Károlynak, az Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztálya munkatársának. Szóbeli megbeszélésükre hivatkozva mellékelten küldte „a könyvtárak állományába esetleg visszahelyezhető könyveket, valamint a korábban kivonásra

javasolt könyvek annotált listáját elbírálás végett. A listával kapcsolatban kérünk, lehetőség szerint, sürgős döntést, mert a listán feltüntetett könyvek közül több szerepel a Szabó Ervin Könyvtárnak a 'Második világháború története' című, közeljövőben megjelenő bibliográfiájában."⁷⁵

Gombos néhány nappal később, 1954. október 21-én feljegyzést írt Andics Erzsébet részére. Ebben olvasható: „A KV Agit. Prop. Osztály készítette jegyzék alapján a Jugoszláviával helytelenül foglalkozó könyvek tetemes részét kivonták a könyvtárakból és a könyvforgalomból. Azonban a jegyzék nem volt teljes és most elsősorban a tudományos, de a tömegkönyvtárakból is egy sereg olyan könyv került elő, amelynek tartalma problematikus, mert néhol egy oldalon, másból egy-pár mondatban a jugoszláv rendszerről elítélően nyilatkozik. Pl.: Bartsek-Pichlik: *Hogyan szabadította fel' az amerikai hadsereg Nyugat-Csehszlovákiát?*, 'A kövérre bízott Judás-Titó dollárért adja el a jugoszláv népet' stb. Vagy Gheorgiu-Dej, Klement Gottwald válogatott cikkei és beszédek és egyéb munkákban kifogásolható részek találhatóak. A könyveknek ezen csoportja 1948 óta az utóbbi években jelent meg. Problematikusak azok a könyvek és brosúrák is, amelyek 1945-től 1947-ig jelentek meg, jugoszláv vagy magyar szerzők tollából. Igaz, hogy ezek a könyvek csak a tudományos könyvtárakban találhatóak, mégis szigorú átrostálásra szorulnak és nagyrészüket a megváltozott helyzetben sem lehet kiadni az olvasók kezébe, mert ideológiailag zavaros nézeteket tartalmaznak. Pl.: Titó 'A Népfront a béke védelmében' c. brosúrájában azt írja, hogy a Népfront programja a Kommunista Párt programja is, stb. Azt javasoljuk, hogy a Népművelési Minisztérium, az Országos Széchényi Könyvtár, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és a Szikra Könyvkiadó, valamint a Kiadói Főigazgatóság gondos munkával válogassa át még egyszer az utóbbi tíz évben Jugoszláviáról megjelent könyveket. Zárás határidőn belül egy annotált jegyzék alapján tegyenek javaslatot az elavult könyvek kivonására. Az elavult könyvek második jegyzékét, illetve a javaslatot elbírálás végett küldjék meg Osztályunknak és az Agit. Prop. Osztálynak. Amennyiben szükséges, a jegyzéket felsőbb pártszervek elé visszük, ha jóváhagyták, csak aztán kezdjék meg a tudományos és tömegkönyvtárak a könyvek újabb kivonását. Amíg a jegyzék elkészül, a könyvtárosok a feltehetően kivonásra kerülő ártalmas könyveket tartsák vissza és ne adják ki az olvasóknak."⁷⁶

Az üggyel 1953. december 23-án Simó Jenő is foglalkozott, az MDP Tudományos és Kulturális Osztályának munkatársa „Lakatos elvtársnőnek” írt feljegyzést. „A KV Agit. Prop. Osztály készítette jegyzék alapján a Jugoszláviával – korábbi módon – helytelenül foglalkozó könyveket kivonták a könyvtárakból és a könyvforgalomból. A jegyzék azonban nem volt teljes és a tudományos, de a közművelődési könyvtárakból is egy sereg olyan könyv került elő, amely – néhol egy oldalon, másból egy mondatban – elítélő módon nyilatkozik a jugoszláv rendszerről. A könyvek többsége a Szikra Könyvkiadónál jelent meg. Amennyiben az Agit. Prop. Osztály még nem intézkedett, azt javasoljuk, hogy a Szikra Könyvkiadó és a Népművelési Minisztérium (a tudományos könyvtárak segítségével) gondos munkával válogassa át még egyszer a Jugoszláviáról megjelent könyveket és egy annotált jegyzék alapján tegyenek javaslatot a kérdéses könyvek kivonására. Amíg a teljes jegyzék elkészül és intézkedés történik, a könyvtárak a feltehetően kivonásra kerülő könyveket ne adják ki az olvasóknak."⁷⁷

Eljárások magánszemélyek ellen tiltott könyvek birtoklása miatt

Az 530/1945. rendelet – szó volt róla – a magánszemélyeket is a fasiszta könyvek beszolgáltatására kötelezte. A jogszabály alapján a hatóságok magánszemélyeknél is tartottak házkutatásokat, és több eljárás is indult tiltott könyvek birtoklása miatt. Nagy Gábor egyik közleményében néhány 1948-1949-es procedúrát ismertett.⁷⁸ Mivel a közölt dokumentumok 1948-1949-ben keletkeztek, csak gyanítani lehet, hogy a korábbi években

is történtek hasonló ügyek. Az eljárás alá vont magánszemélyek közül legfeljebb Shvoy István volt komoly tényező az előző rendszerben – vezérezredes volt, így lehetséges, hogy fokozottan ellenőrizték a hatóságok, a többiek azonban nem adtak okot semmilyen gyanúra, így nyilván feljelentés következtében kerültek a rendőrség látóterébe, utólag is igazolva Vásáry István pénzügyminiszter véleményét, aki 1945-ben ellenezte a rendelet kiterjesztését magánszemélyekre. Az alábbiakban Nagy Gábor nyomán néhány ügyet ismertetünk a Magyar Országos Levéltárban található rendőrhatalósági jegyzőkönyvek alapján.

Németh Mihályné ügyében a tárgyalást a pestszenterzsébeti kapitányságon folytatták le 1948. november 13-án, Pülei Szánthó rendőr alezredes vezetésével. A vádlottat az 530/1945. M.E. rendelet 3. paragrafusába ütköző kihágás miatt ítélték el, ugyanis lakásán 12 darab fasiszta sajtóterméket tartott. Némethné a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusa alapján a vádlottat 50 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig ötnapi elzárásra ítélte. Az ítélethirdetésnél a bíró figyelembe vette a vádlott idős korát, beteges voltát és életkörülményeit, ezért a büntetést egy év próbaidőre felfüggesztette. A könyveket a rendőrség elkobozta és átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

A *Révai M. Jánosné* elleni 1949. január 17-ei tárgyaláson Csatószegi Viktor rendőr ezredes volt a büntetőbíró. A vádlott egyébként Révai Mór János, a Révai Könyvkiadó nagy formátumú vezérigazgatójának volt özvegye. Az 530/1945. M.E. rendelet 1. paragrafusába ütköző kihágás miatt ítélt el a bíróság, a vád szerint a lakásán tartott fasiszta sajtótermékeket nem szolgáltatta be. Révainé védekezését, miszerint a férje után hátramaradt mintegy tízezer kötetből álló könyvtárából a fasiszta könyveket kiválogatni nem tudta, a bíróság elutasította. Végül is az özvegy a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusa alapján 200 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig tíznapi elzárásra ítélte az idős asszonyt, akinek korát és vagyoni helyzetét is figyelembe vette az ítélet. A vádlottól lefoglalt nyolc darab fasiszta sajtóterméket a rendőrség elkobozta, és 1949. március 1-jén Vág Ernő rendőr százados átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

Shvoy István ügyében a tárgyalást szintén a budapesti IV. és V. kerületi kapitányságon folytatták le 1949. január 31-én Csatószegi Viktor rendőr ezredes vezetésével. A vádlottat az 530/1945. M.E. rendeletbe ütköző kihágás miatt ítélt el a hatóság, mert lakásán fasiszta és szovjetellenes sajtótermékeket tartott, és a vonatkozó rendelet alapján ezeket nem szolgáltatta be. Shvoy a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusa alapján 200 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig tíznapi elzárásra ítélte. Shvoy egyébként azzal védekezett, hogy mintegy kétezer kötetes könyvtárából az általa készített könyvjegyzéken szereplő sajtótermékeket megsemmisítette. Ezt a védekezést a bíróság nem fogadta el, „mert a kihágást nem csak szándékosan, hanem gondatlanságból is el lehet követni. Az 1945-ben hozott rendelet jelenleg is érvényben van, hatályon kívül helyezve nincsen”. Az ítélethirdetés során a bíró figyelembe vette még a vádlott vagyoni és kereseti viszonyait. A 16 művet a rendőrség elkobozta, és 1949. június 7-én László Tibor rendőr százados, a IV. és V. kerületi kapitányság vezetője átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

Lipcsei Vilmosné 1949. február 22-én megtartott perében a büntetőbíró szintén Csatószegi Viktor rendőr ezredes volt. A vádlottat az 530/1945. M.E. rendelet 1. paragrafusába ütköző kihágás miatt ítélt el a bíróság, mivel otthonában fasiszta sajtóterméket

tartott, és azokat nem szolgáltatta be. Lipcseiné védekezését, miszerint az inkriminált sajtótermékek a férje tulajdonában voltak, a bíróság nem fogadta el, arra hivatkozva, hogy a vádlottnak lehetősége nyílt volna e könyveket a könyvtárából kiválogatni és beszo­l­gál­tatni. Végül Lipcseiné a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusára alapján nagyon magas, 800 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig húsznap­i elzárásra ítélte, figyelembe véve a vádlott anyagi helyzetét. A lefoglalt hét darab fasiszta sajtóterméket a rendőrség elkobozta, és 1949. március 1-jén Vág Ernő rendőr százados átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

1949. május 19-én két ügy tárgyalására is sor került a IV. és V. kerületi rendőrségen Kertai rendőr főhadnagy ítélezésében. Az első vádlott *Rosinszky Albert* volt, akit az 530/1945. M.E. rendelet 1. paragrafusába ütköző kihágás miatt ítélte el a bíróság, ugyanis lakásán két darab Horthy Miklóst és fiát ábrázoló keret nélküli képet tartott. Rosinszky a vádakat elismerte, és a rendőrség 60 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig hatnap­i elzárásra ítélte. Az ítélethirdetésnél a bíró figyelembe vette, hogy Rosinszky a két képet 1944-ben megőrzésre vette át, és el is feledkezett róla, hiszen költözésnél a képeket a lakásban hagyta. Figyelembe vette még a vádlott vagyoni és kereseti viszonyait, valamint a terhelt egyéniségét. A két képet a bíróság a 530/1945. M.E. rendelet 1. paragrafusára alapján elkobozta, és 1949. június 7-én László Tibor rendőr százados, a IV. és V. kerületi kapitányság vezetője átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

A második ügyben szintén Kertai rendőr főhadnagy, a IV. és V. kerületi kapitányság rendőri büntetőbírója hozott ítéletet *Polonyi Mátyas* ügyében. Polonyit a bíróság bűnösnek mondta ki az 530/1945. M.E. rendelet 1. paragrafusába ütköző kihágás miatt, minthogy a lakásán fasiszta sajtótermékeket tartott. Polonyi a vádakat beismerte, és belenyugodott a bírságként kiszabott 60 forintos büntetésbe, amelyet nemfizetés esetén hatnap­i elzárásra lehet átváltani. A befizetett összeg teljes egészében az Államkincstárát illeti meg. A büntetés kiszabásánál a büntetőbíró a vádlott vagyoni és kereseti viszonyaira is figyelemmel volt, így állapította meg a büntetési tételt. A Polonyi birtokában lévő a *Függetlenség árnyéká­ban* című művet a rendőrség elkobozta, és 1949. június 7-én László Tibor rendőr százados átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

1949. május 24-én tartották *Szelőczy Jánosné* ügyében a tárgyalást. A büntetőbíró ezút­tal is Kertai főhadnagy volt. Szelőczyt is az 530/1945. M.E. rendelet 1. paragrafusába ütköző kihágás miatt ítélte el a bíróság, a lakásán tartott fasiszta sajtótermékek miatt. Bár Kertai az ő esetében is figyelembe vette a vagyoni helyzetet, valamint azt, hogy özvegy­ként saját háztartásában két kiskorú gyermeket tart el, de a lefoglalt könyvek mennyisége miatt – tíz darab fasiszta könyv – 150 forint pénzbüntetésre, nemfizetés esetén pedig tíznap­i elzárásra ítélte. A könyveket a rendőrség elkobozta, és 1949. június 7-én László Tibor rendőr százados, a korábbi gyakorlatnak megfelelően átküldte az Országos Szé­chényi Könyvtárnak.

Aznap került sor *Nérey Dezsőné* perére is, a büntetőbíró szintén Kertai rendőr főhad­nagy volt. A vádlottat az 530/1945. M.E. rendelet 1. paragrafusába ütköző kihágás miatt ítélte el a bíróság, mivel otthonában fasiszta sajtóterméket tartott, és azokat nem szol­gáltatta be. Az ítélet indoklásában a bíró külön kiemelte, hogy a kiadványok csak a ház­kutatás során kerültek elő. Néreyné a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusára alapján a vádlottat 200 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig tíz­nap­i elzárásra ítélte, figyelembe véve a vádlott anyagi helyzetét, de külön megjegyzésként

szerepel, hogy enyhítő körülményt ez esetben a bíró nem látott. A könyveket a rendőrség elkobozta, és átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

Szتانó István ügyében a tárgyalást szintén a IV. és V. kerületi kapitányságon folytatták le 1949. augusztus 3-án Keszthelyi Károly rendőr főhadnagy vezetésével. A vádlottat az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusába ütköző kihágás miatt ítélte el a bíróság, ugyanis lakásán fasiszta sajtótermékeket tartott, amiket nem semmisített meg, illetve nem szolgáltatott be. Szتانóné a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusa alapján a 30 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig háromnapos elzárásra ítélte. Az ítélethirdetés során a bíró figyelembe vette még a vádlott vagyoni és kereseti viszonyait, valamint a terhelt egyéniségét. A birtokában lévő művet a rendőrség elkobozta és átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

Pap Gábor ügyében a tárgyalást 1949. október 28-án folytatták le Bing Imre alezredes vezetésével. A vádlottat az 530/1945. M.E. rendeletbe ütköző kihágás miatt ítélte el a bíróság, ugyanis a fiatalember 1949. március 28-án a gimnáziumba bevitte Adolf Hitler *Mein Kampf*-ját, amit mint tiltott sajtóterméket elmulasztott bejelenteni és beszolgáltatni. Pap a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet alapján 100 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig tíznapi elzárásra ítélte. A bíró figyelembe vette Pap fiatal korát, egyéniségét, vagyoni és kereseti viszonyait. A birtokában lévő művet a rendőrség elkobozta és átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

Szabó Imre ügyében a tárgyalást szintén a IV. és V. kerületi kapitányságon folytatták le 1949. október 29-én Bing Imre alezredes vezetésével. A vádlottat az 530/1945. M.E. rendeletbe ütköző kihágás miatt ítélte el a bíróság, mivel lakásán, illetve volt irodahelyiségében egyrészt fasiszta sajtótermékeket tartott, másrészt pedig 121 darab vadásztöltényt. Szabó a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusa alapján a vádlottat 400 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig tíznapi elzárásra ítélte. Az ítélethirdetés során a bíró figyelembe vette még a vádlott vagyoni és kereseti viszonyait, valamint a terhelt egyéniségét. A birtokában lévő művet a rendőrség elkobozta és átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak, a vadásztöltényeket pedig átadta a nagy-budapesti I. kerületi Rendőr-főkapitányság Igazgatásrendészeti ügyosztálynak.

Az eljárások – mint látható volt – meglehetősen futószalag-szerűen zajlottak, és az elkobzott dokumentumok OSZK-ba juttatásával zárultak. Remélhetően újabb levéltári kutatások során előkerülnek korábbi, illetve későbbi eljárások iratai is.

Összegzés

A hazai könyvtárügy történetének szomorú fejezete az 1945-1956 közötti korszak politikai jellegű selejtezésének, dokumentumok nehezen felbecsülhető mennyiségének, feltehetően több millió könyv kivonásának – többnyire bezúzásának – históriája. A közölt és bemutatott forrásokból, illetve a kérdést tárgyaló szakirodalomból kitűnik, hogy tervszerű, a kor művelődéspolitikájából szervesen következő intézkedésekről volt szó. A selejtezések az összes könyvtártípust érintették, és bár módosult formában, de még 1956 után is jellemzője volt a szocialista könyvtárügynek az állomány használatának politikai okokból történő korlátozása.

JEGYZETEK

1. A kérdéssel az elmúlt időszakban bőséges irodalom foglalkozott: Tóth Ágnes: A könyveknek is megvan a maguk sorsa : A fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus könyvek., sajtótermékek összegyűjtése Magyarországon 1945-1947. In: Bács-Kiskun megye múltjából 13. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, Megyei Levéltár, 1994. 124-150. p.; Z. Karvalics László: Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban. = Magyar Könyvszemle, 109. 1993. 4. 404-418. p.; Voit Krisztina: Adalékok Z. Karvalics László 'Könyvbegyűjtés és -bezúzás 1946-ban' című tanulmányához. = Magyar Könyvszemle, 110. 1994. 3. 345-347. p.; Bánfi Szilvia: Könyvtári dokumentumok az ÁVH 'fogságában' : Dokumentumok. In: A könyvtárak és a hatalom: Tanulmányok és dokumentumok. Szerk. Monok István. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat Könyvkiadó. 22-88. p.; Elbe István: Adalékok a Zárolt Kiadványok Tára kialakulásának történetéhez az Országos Széchényi Könyvtár irattárának tükrében. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 7. 1998. 8. 47-52. p.; Katsányi Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok : Könyv kivonások a Fővárosi Könyvtárban 1945-1950 között. = Könyvtári Figyelő, 14. (50) 2004. 3. 513-524. p.; Bánfi Szilvia: „...a káros sajtótermékeknek a terjesztését megakadályozhassam”: A könyvtári zárttság gyakorlata a negyvenes évek második felében. = Könyvtári Figyelő, 17. (53.) 2006. 4. 514-520. p.; Bánfi Szilvia: „...legjobban tennék, ha ezeket a kiadásokat saját jószándékukból indexre tennék.” = Könyvtári Figyelő, 18. (54.) 2008. 2. 256-260. p.; Keresztes Csaba: „...a baloldali korlátoltság illusztrálására”: Példa egy könyvselejtezésre 1949-ből. = Könyvtári Figyelő, 18. (54.) 2008. 2. 261-264. p.; Sipos Anna Magdolna: Index librorum prohibitorum a demokratikus Magyarországon : Könyvindexek 1945-1946. = Könyvtári Figyelő, 17. (53.) 2007. 3. 413-435. p.; Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában : Könyvindexek 1949-1950. = Könyvtári Figyelő, 17. (53.) 2007. 4. 684-712. p.; Sipos Anna Magdolna: Kis magyar diktatúrátörténet – indexekben és könyvtári selejtezésekben elbeszélve. = Könyvtári Figyelő, 21. (57.) 2011. 1. 11-39. p.; Vértesy Miklós: Mit olvashattunk és mit nem? : 2. Ajánló és tiltó könyvjegyzékek 1945 után. = Könyvtáros, 38. 1988. 5. 305-309. p.; Varga Sándor: A selejtlista 1950. = Irodalomtörténet, 15. (65.) 1983. 2. 471-488. p.; Nagy Gábor: Fasisztának minősített könyvek kivonása a Magyar Országos Levéltár könyvtárából. = Levéltári Szemle, 60. 2010. 3. 7-58. p.
2. A megállapodás szövegét közli: Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918-1945 : A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései. 2., átdolg. és jav. kiadás. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó, 1983. 581-591. p. A fegyverszüneti megállapodást később mint az 1945. évi törvényt iktatták be, megjelent az Országos Törvénytár 1945. szeptember 16-ai számában.
3. Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15. Szerk., a jegyzeteket és a bevezetőt írta Szűcs László. Budapest, MOL, 1997. „A” kötet, 191. p.
4. U.o.
5. Tóth Ágnes: A könyveknek is megvan a maguk sorsa, az 1. sz. jegyzetben i.m. 124. p.
6. A rendelet szövegét közli: A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke. Kiadja a Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya. Budapest, Szikra ny., 1945. 3-4. p.
7. U.o. 3. p.
8. A rendelet szövegét közli: Bánfi Szilvia: Könyvtári dokumentumok az ÁVH 'fogságában', az 1. sz. jegyzetben i.m. 42-43. p.
9. Sipos Anna Magdolna: Index librorum prohibitorum, az 1. sz. jegyzetben i.m. 414. p.

10. Bánfi Szilvia: „...a káros sajtótermékeknek a terjesztését megakadályozhassam.”, az 1. sz. jegyzetben i.m. 516. p.
11. Sipos Anna Magdolna: Index librorum prohibitorum, az 1. sz. jegyzetben i.m. 431. p.
12. Sipos Anna Magdolna: Index librorum prohibitorum, az 1. sz. jegyzetben i.m. 417-432. p.
13. Z. Karvalics László: Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban, az 1. sz. jegyzetben i.m. 406. p., Sipos Anna Magdolna: Index librorum prohibitorum, az 1. sz. jegyzetben i.m. 415. p.
14. Z. Karvalics László: Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban, az 1. sz. jegyzetben i.m.406-407. p.
15. A forrásokban váltakozva alezredesi, illetve ezredesi rendfokozattal szerepel.
16. Katsányi Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok, az 1. sz. jegyzetben i.m. 515. p.
17. Tóth Ágnes: A könyveknek is megvan a maguk sorsa, az 1. sz. jegyzetben i.m. 133. p.
18. Tóth Ágnes: U.o.; Bánfi Szilvia: Könyvtári dokumentumok az ÁVH 'fogságában', az 1. sz. jegyzetben i.m. 37. p.
19. Katsányi Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok, az 1. sz. jegyzetben i.m. 516. p.
20. Katsányi Sándor: U.o. 518. p.
21. Siposné Lenkey Klára: „Razzia” a könyvtárban : A Tisztántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának állományváltozásai a II. világháborút követő években. In: Hit és tudomány : Tanulmányok dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára professzor asszony ötvenévi teológiai tanári és kutatói munkája jubileumára. Szerk. Győri István. Debrecen, Sárospatak, DRHE Doktorok Kollégiumának Újszövetségi Szekciója, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2005. 264-284. p.; Nagy Gábor: Szovjet könyvrazzia a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában: 1946. szeptember – Révész Imre püspök küzdelme. = ArchivNet 12. évf. (2012). 4. sz. (www.archivnet.hu) (A korabeli dokumentumok közlésével)
22. Tóth Ágnes: A könyveknek is megvan a maguk sorsa, az 1. sz. jegyzetben i.m. 142. p.
23. Az ügy iratai a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (a továbbiakban MNL OL) található, XIX-I-1-h, 129. doboz 113-3. köteg. Az ügy ismertetésénél nem hivatkozom egyenként az iratok lelőhelyére.
24. Tóth Ágnes: A könyveknek is megvan a maguk sorsa, az 1. sz. jegyzetben i.m. 132. p.
25. Z. Karvalics László: Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban, az 1. sz. jegyzetben i.m. 418. p.
26. Mészáros István: A tankönyvkiadás története Magyarországon. Budapest, Dabas, Tankönyvkiadó, Dabasi Nyomda, 1989. 127-135. p.
27. Z. Karvalics László, Z.: Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban, az 1. sz. jegyzetben i.m. 414-415. p.
28. Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 692. p.
29. Sipos Anna Magdolna, U.o.
30. A felmérés alapján készítette el a VKM IV. főosztálya a rendelet tervezetét, amely némileg eltért a Köznevelésben megjelent véglegestől. Az 1950. február 15-én készült dokumentum megállapítja, hogy Budapest Főváros VII. ügyosztálya felkérésére az ONI főigazgatója, Mérei Ferenc irányította a budapesti általános iskolák ifjúsági könyvtárainak vizsgálatát, és könyvtári selejtezésére négyféle jegyzéket állított össze a grémium: 1. jegyzék, A csoport a teljesen selejtezendő

könyvekről, 2. jegyzék, B csoport azokról a könyvekről, amelyek a művek egyéb értékei miatt egyelőre a tanári könyvtárba helyezendők át (pl. Jókai, Mikszáth, Móra klerikális vonásokat is tartalmazó művei), 3. jegyzék, C csoport, a kivágással vagy leragasztással használható művekről, 4. jegyzék, D csoport az ifjúsági könyvtárakban meghagyandó egyéb művekről. A bizottság 2247 művet vizsgált át, ezek közül 1750-et ítelt kiselejtezésre, a tanári könyvtárba áthelyezésre 171 könyvet javasolt, részleges kivágással 60 kötetet tartott használhatónak és meghagyásra indítványozott 566-ot. A tervezet kitért a problematikus művekre, ezek közé sorolták például a Pál utcai fiúkat, polgári szemlélete miatt, továbbá a Légy jó mindhalálígot, Móricz regényében ugyanis irredentizmust véltek felfedezni. A Főosztály véleménye szerint a 3. pontba tartozó, C csoportos könyvek közül csak azok tarthatók meg, amelyekből úgy lehet kivágásokat eszközölni, hogy azok a szöveget nem érintik, és így feltűnés nélküliek. Leragasztással sem hagyható meg könyv ifjúsági könyvtárban. Csak az előszó kivágása jöhet szóba, amely feltűnés nélküli megoldás. OL XIX-I-1-g, 389. doboz, 1284-I-h csomó.

31. Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 692-695. p.
32. MNL OL XIX-I-1-g, 389. doboz, 1284-I-h csomó.
33. MNL OL, U.o., az iratra gépelt vélemény.
34. Ifjúsági könyvtárjegyzék az általános és a középiskola tanulói számára. = Köznevelés, 1950. 17. sz. 100-103. p.(A Köznevelés mellékletében, amely a lap rendeleti része volt)
35. Patakiné Budai Gabriella: Az ifjúsági könyvtárak rendezése. = Köznevelés, 1950. 17. sz. 524. p.
36. MNL OL XIX-I-1-g, 389. doboz, MNL OL XIX-I-1-h, 389. doboz
37. MNL OL XIX-I-1-h, 389. doboz
38. MNL OL XIX-I-1-g, 389. doboz
39. MNL OL XIX-I-1-g, 389. doboz
40. MNL OL XIX-I-1-g, 388. doboz
41. MNL OL XIX-I-1-g, 389. doboz
42. Katsányi Sándor nevezi így a jegyzékeket a korabeli könyvtárosi feketehumor nyomán. Katsányi Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok, az 1. sz. jegyzetben i.m., 523. p., 23. sz. jegyzet.
43. Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 690. p.
44. Katsányi Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok, az 1. sz. jegyzetben i.m. 520. p.
45. Katsányi Sándor: U.o. 523. p.
46. Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában az 1. sz. jegyzetben i.m. 695. p.
47. Sipos Anna Magdolna: U.o. 696. p.
48. Gerő Gyula: Könyvtár a megyeházán : Napló, dokumentumok és kommentárok az 1950-es Kaposvári Városi Olvasóterem rövid életéről – életéből. Kaposvár, Megyei és Városi Könyvtár, 2002. 49-67. p.

49. Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 697. p.
50. Útmutató a népkönyvtárak (üzemi, falusi és városi könyvtárak) rendezéséhez. Budapest, Népkönyvtári Központ, 1950. 169 p. A szakirodalom nem egységes abban a kérdésben, hogy melyik szerv (Népkönyvtári Központ, Népművelési Minisztérium), illetve személy szerint ki volt az összeállító.
51. A jegyzékkel a szakirodalom alaposan foglalkozott: Varga Sándor: A selejtlista 1950, az 1. sz. jegyzetben i. m. 471-488. p.; Varga Sándor: A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem 1945-1957. Budapest, Gondolat, 1985. 243-251. p.; Katsányi Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok, az 1. sz. jegyzetben i.m.; Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában, az 1. sz. jegyzetben 699-702. p.
52. Vértesy Miklós: Mit olvashattunk és mit nem? 2., az 1. sz. jegyzetben i.m. 306. p.
53. Idézi Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 701. p.
54. Sipos Anna Magdolna: U.o. 701. p.
55. Sipos Anna Magdolna: U.o. 702. p.
56. Az Országos Könyvtári Központ 1950. július 18-ai jelentése, MNL OL XIX-I-1-h, 375. doboz, 1613-90.
57. Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 705. p.
58. Sipos Anna Magdolna: Kis magyar diktatúratörténet, az 1. sz. jegyzetben i.m. 17. p.
59. Fitz József 1945. április 5-én kelt, hivatali feletteséhez, a Magyar Nemzeti Múzeum elnökéhez, Supka Gézához írt levelét közli Bánfi Szilvia: Könyvtári dokumentumok az ÁVH fogságában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 43-44. p.
60. Bánfi Szilvia: Könyvtári dokumentumok az ÁVH fogságában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 56-63. p.
61. Nagy Gábor: Fasisztának minősített könyvek kivonása, az 1. sz. jegyzetben i.m. 47-48. p.
62. Voit Krisztina: Adalékok Z. Karvalics László, az 1. sz. jegyzetben i.m. 346-347. p.
63. Voit Krisztina: U.o.
64. Bánfi Szilvia: Könyvtári dokumentumok az ÁVH fogságában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 36-37. p.
65. Bánfi Szilvia: U.o. 37-39. p.
66. MNL OL XIX-I-1-h, 126. doboz, 110-3/1947. Az OSZK-ba 1947 szeptemberében kerültek át a könyvek, amelyeknek egy részét később a nemzeti könyvtár visszaszolgáltatta az immár Országgyűlési Könyvtár néven működő bibliotékának. Az intézményben tartott szovjet razziáról is ír: Jónás Károly – Veredy Katalin: Az Országgyűlési Könyvtár története 1870-1995. Budapest, Magyar Országgyűlés, 1995. 195-198. p.
67. MNL OL XIX-I-20, 3. doboz
68. A Művelődési Miniszter 0041/1959. (október 16.) sz. rendelete a könyvtárak zárt állományainak értelmezéséről és fenntartásáról. Somogyi Mária: Tiltott könyvek, könyvtári zárttság : Adalékok az Országos Széchényi Könyvtár Zárolt Kiadványok Tárának történetéhez. In: A könyvtárak

és a hatalom, az 1. sz. jegyzetben i.m. 140-144. p. (A rendelet közlése.) Mivel az OSZK Irattárában őrzött gépiratos példány szolgált a publikálás alapjául és a könyvtári jogszabályok gyűjteményében nem található a dokumentum, feltehetően maga a rendelet is „bizalmas” anyagként látott napvilágot. A dokumentumot levéltári példány alapján közli: Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956-1963. Dokumentumok. Szerk. Cseh Gergő Bendegúz, Kalmár Melinda, Pór Edit. Budapest, Osiris, 1999. 442-444. p.

69. MNL OL XIX-I-2-f, 154. doboz
70. MNL OL, U.o.
71. A Földtani Intézet Könyvtárában 1949. október 28-án tartott ellenőrzés megállapította, hogy egyes anyagok – nyersanyagterképek, belső kutatási dokumentumok – szabadon használhatók. Nincs semmi ellenőrzés, és hiányzik a biztonsági rendszer. Az OKK a jegyzőkönyvet átküldte a miniszternek azzal a megjegyzéssel, hogy az OKK nyilvántartja a tudományos könyvtárakat, és ennek során egyben éberségi munkát is végez. MNL OL XIX-I-1-h, 375. doboz, 1613-61/1949-1951.
72. Győri György: Könyvtári életünk demokratizálásáért! = A Könyvtáros, 6. 1956. 8. 561-566. p.
73. Győri György: U.o. 566. p.
74. Javaslat az elavult politikai művek kivonására. MNL OL, XIX-I-3-n, 7. doboz
75. MNL OL, 276 f. 91/53. ö.e. A levélben említett könyvjegyzék hiányzik.
76. MNL OL, U.o.
77. MNL OL, U.o. a levélben említett jegyzék hiányzik.
78. Nagy Gábor: Ítéletek „fasiszta” könyvek miatt. = ArchivNet, 10. évf. (2010.) 4. sz. (www.archivnet.hu)

Könyvtár, ami összeköt – 2016

Immár hatodik alkalommal hirdeti meg a Magyar Országgyűlés elnöke a „Könyvtár, ami összeköt – Kárpát-medencei fiatal magyar könyvtárosok együttműködése” elnevezésű ösztöndíjprogramot. A 2011-ben indult kezdeményezés változatlan célja a hazai és külföldi fiatal magyar könyvtárosok közös munkavégzésének, tapasztalatcseréjének, szakmai együttműködésének elősegítése, támogatása.

A pályázati felhívás szövege az Országgyűlési Könyvtár honlapján
(www.ogyk.hu) olvasható.

A könyvtár és a könyvtáros szerepe az olvasás igényének felkeltésében

Egy nagyobb tanulmány előkészületeinek keretében arra kerestünk választ, hogy a fiatalok milyen hatások, körülmények által váltak, válhattak olvasóvá. A sok-sok hatás és körülmény között az egyik volt a nyilvános könyvtár szerepe. Sokan voltak olyanok, akiket a közkönyvtárak segítettek abban, hogy megszeressék az olvasást. Összeállításunkban teljességre természetesen nem törekedhetünk, célunk csupán annyi, hogy felvillantsunk olyan eseteket, amelyek azt bizonyítják, hogy a nyilvános könyvtárral, illetve a könyvtárossal való találkozás meghatározta a fiatal olvasók további életútját. Megismertetett velük egy új világot, kinyitott előttük egy olyan kaput, amely elvezetett a rendszeres olvasás és esetenként az írás gyönyörűségéhez.

A könyvtárral való találkozás koronként és személyenként változott, ezért a visszamemlékezéseket – véletlenszerűségük miatt – semmilyen rendszer szerint nem csoportosítottuk.

Az elmúlt évtizedekben a tudomány került a „véletlen” szót, de ma már tudjuk, hogy sok mindenben elbizonytalanodtunk, amiben korábban biztosak voltunk. Így például feltétel nélkül hittük, hogy abban a családban ahol a „*falakat elborította a könyv*” (Berend T. Iván), vagy ahol a szolgálólány olvasta fel a szépirodalmi csemegéket (Éjszaki Károly), onnan egyenes út vezetett a könyvtárba. Mindez igaz, de akkor hová tesszük azokat, akik titokban (Sinka István), istállóban vagy gyertyafény mellett (Csizmadia Imre) váltak olvasóvá, majd könyvtárlátogatóvá.

Marad tehát, hogy törvényszerűségek keresése helyett eltűnődünk a körülményeken, a genetikán, a véletlenül és nem utolsó sorban a könyvtárosok szerepén.

Az öröklött adottságok, a körülmények és a véletlen bonyolult összefüggéseit Kós Károly csodálatos tömörséggel így foglalta össze:

„Az ember testi és lelki alkata egyrészt azoknak a pozitív és negatív (kedvező és kedvezőtlen) tulajdonságoknak eredménye, melyeket szüleitől, illetve rajtuk keresztül vér szerinti elődeitől örökölt, másrészt azoknak az ugyancsak kedvező vagy kedvezőtlen hatásoknak, melyeket csecsemőkorától érett

emberré fejlődéséig közeli és távoli környezetétől és a körülötte lejátszódó eseményektől kapott és befogadott.

Ezeknek az öröklött és szerzett tulajdonságoknak eredője (summája) az a szilárd vagy gyenge, mély vagy sekély, terjedelmes vagy szűk, jó vagy rossz fundamentum, melyre az életbe kilépő ifjú ember éltenek épületét – az adott körülmények és lehetőségek között – teljesen vagy csonkán, jól vagy rosszul ráépítheti.”

Írásomban annak a folyamatnak bizonyos pillanatait kívánom érzékeltetni, hogy a könyvtárak kinél, miként járultak hozzá sorsuk, életük alakulásához. Azaz miképpen határozták meg az élet fundamentumát a körülmények vagy lehetőségek.

Veres Péter (1897-1970) keresztapjától kunyerálta ki, hozzon számára könyvet az egyletből. A kölcsönzött könyv Conan Doyle regénye, *A sátán kutyája* volt, amit egy éjszaka elolvasott. Édesanyja veszekedett is vele, mert égette a lámpát. Veres Péter szerint az egylet tagjai nagyon keresték a könyveket, így a kölcsönzési idő mindössze néhány nap volt. Erről azt írta: „Hogy milyen kultúréhség volt akkoriban a mieink között, ma már fel sem tudom fogni. Én is tanulni akartam, felfalni az egész tudományt és irodalmat, de nem jutottam hozzá. Próbáltam a községi könyvtárból hozni, de 6 éven alul nem adtak. Mostohaapám nem iratkozott be, rokonaim között egy sem volt könyvszerető ember, így aztán iskola után még hosszú évekig csak kalendáriumok, a füzetes ponyvák és a Friss Újság volt az egyedüli szellemi táplálékomban. Végre 16 éves koromban beiratkozhattam az Egyletbe. Be is iratkoztam rögtön az újjáv utáni első napon. Most aztán beszabadultam. A Népszaván kívül a Világ szabadgondolkodóinak lapja, s a Világszabadság járt az Egyletbe. A Várkonyi-féle Földművelő már megszűnt.”

A három elemít végzett **Csorcsán Szűcs Mihály** (1891-1984) visszaemlékezése szerint a Sóhalmi Olvasókör ifjúsági egyesületi könyvtárában találkozott az olvasással. „Az ifjúsági egyesület az olvasóköri életet készítette elő. A parasztfiatalok itt kulturált körülmények között tölthették el a szabad idejüket. Megszerettük a könyvet, az újságokat és a szereplést.”

A hódmezővásárhelyi könyvtáros, helytörténész **Kőszegfalvi Ferenc** (1937) eleve szenvedélyes olvasó volt, ehhez járult hozzá Bodrogi János, a város ismert könyvtárosa, akinek segítségével amolyan segédkönyvtáros lett. Erre így emlékezett vissza: „1948-at írtak akkor a naptárak fölé, – épphogy tíz múltam –, amikor egy tavaszi napon beóvakodtam a félhomályos kapualján át a Kálvin-téri épületbe, a városi könyvtárba, Bodrogi János elé, Ez a nap, ez a pillanat kötötte a könyvet hozzám, s engemet a könyvekhez. S aki kötözött, Bodrogi János bácsi. Egy rendkívüli műveltségű, hat elemít végzett kőműves segéd, aki mindenkinek tudott könyvet ajánlani, jó-ságos szigorával vásárhelyiek nemzedékét tanította könyvszeretetre. A Munkásotthon könyvtárosaaként kezdte még 1923-ban, aztán 1945-től megyeié váló városi könyvtárban dolgozott. Negyvennégy évig szolgálta és nevelte az olvasókat.(...) Az első két általam kikölcsönzött olvasmány, amit János bácsi kezéből kaptam – soha nem felejttem el – Benedek Elek népmesegyűjtménye és a Kalendula volt. És olvastam. Megnyílt előttem idő és tér, múlt és jövő, a poros kisváros, a szegénység helyébe egy tündérvilág. Jött Verne és Jókai, Cooper és Gárdonyi, May Károly és Mikszáth, Móra Ferenc, Molnár Ferenc, Nemecsek és Winnetou, Berend Iván és Nemó kapitány, Grand kapitány. Tanultam lelkesedni a hősi múlton, a felfedezőükkel jártam be a világot, a nyomdokukba lépve, Cook kapitánnyal kötöttem ki Tahitin, tanúja voltam, mikor Balboa, fehére emberek közül először meglátta a Csendes-óceánt. Bodrogi bácsi a lelkes kisdúáknak megengedte, hogy segítsen neki a raktárban, de az olvasási szenvedélye már akkora

volt, hogy akkor is olvasott, amikor dolgozni kellett. Bodrogi bácsi kitiltott, de hamarosan megenyhült, mert a Monte Cristo folytatását is kezembe adta, pedig azok nem forogtak a kölcsönzésben, saját házi könyvtárból olvashattam el.”

Szecsó Károly (1939) számos könyv írója, egri helytörténész, tudományos kutató 1951-ben iratkozott be a mezőcsáti könyvtárba. Még ma is emlékezik az első két általa olvasott könyvre. Az egyik egy palacsintaevési versenyről szólt, a másik – mivel 1951-et írtunk – Zalka Mátéról. Középiskolában már éves olvasási tervet készített. A tervezett száz darabot legtöbbször már szeptember végére teljesítette. Annyira szeretett olvasni, hogy amikor édesapjával tehenes szekéren a határba mentek dolgozni, mindig vitt magával egy-egy könyvet, amit a szekéderékban ülve, vagy a kocsi mögött, gyalog kullogva olvasott.

Kőváry László (1819-1907) történeti író, statisztikus a tordai kaszinóban találkozott a reformkor tudós szerzőinek műveivel, Széchenyivel, Wesselényivel, Bölöni Farkas Sándorral. Az olvasottak meghatározták életszemléletét, amint visszaemlékezésében írja: *„Széchenyi munkáiban kerestem a szállóigét: Magyarország nem volt, hanem lesz. A Balítéletekből az ragadott meg, hogy a magyar nép són ülve eszi a sóltan kenyeret, s Farkas Sándortól, hogy Amerika oly szabad, hogy mint az odavetődött magyar magát kifejezte: Itt nincs Józsa Gyuri, hogy kiáltsa, hajdú, bakét elő.”*

Földesi Ferenc (1961) olvasóvá válásához ugyancsak Bodrogi János járult hozzá. A vele való találkozásra így emlékezett vissza. *„A könyvtárosunknak csak a nevét hallottam. Bodrogi János. Akkor láttam először, amikor barátommal bemelegkedtünk az Andrássy utcai városi könyvtárba. Mindjárt a bejáratnál ott feküdtek az asztalon a vékony koporsók, de fedél nélkül, cédulák voltak bennük. Megnéztem az első koporsó első céduláját: Abonyi Arpád: Frida regénye. Ez jó lesz nekem, hátha van olyan vidám és együttal érzelmes, mint Szűcs Mara házassága. Egy idősebb köpenyes emberhez lépek, és kérem Abonyi Arpád regényét.*

Abelyett, hogy kezembe nyomta volna, elkezdett faggatni. Hogy hívnak? Hát apád? Mit szoktál olvasni? Felelgetek illetlenül, mert Tabánban arra neveltek, hogy mindenkinek köszönni kell, és udvariasan beszélni.

A boltiköpenyes gyors beszédű ember volt, de nagyon barátságos. Úgy beszélt velem, ahogy a gyerekekkel szokás, de azt tette, ami már nem szokás. Képletesen szólva „megtapogatta a fejemet”, és gyorsan eldöntötte, merre irányítson a könyvek világában. Jókai Török világ Magyarországon című könyvét nyomta a kezembe.”

Az ugyancsak hódmezővásárhelyi, 1938-ban tizennégy éves **Hajdú Sándor** az édesapjától születésnap ajándékkul egy könyvtári kölcsönzőjegyet kapott. Visszaemlékezése szerint *„A tenyérnyi barnássárga kartonlap, adataimmal kiállítva, nagy áldásnak bizonyult. Engem évekre ellátott a szükséges szellemi táplálék jelentős részével. (...)*

A könyvtár az akkori zöldeséges piacon, a mai múzeum épületében működött. Téglából épült vakolás nélkül, mint a gimnázium, lépcsőn kellett fölmenni, mint ott. Rögtön otthonosnak éreztem, megszerettem. Balra a földszinten az utcai frontot foglalta el az intézmény. Jobbkézt pultr nyújtóztott át a szobán, rajta az adminisztráció kellékei. Nagy nyílántartó könyv, dobozok, kartonok, három hosszú dobozban kézzel írt cédulakatalógus a regények, ismeretterjesztők és az ifjúsági irodalom számára. Azonnal

rávettem magam a harmadikra, de amúgy nem sokan használták a katalógusokat. Ott trónolt a pult mögött Varga Jóska bácsi, a könyvtáros, aki mindent tudott, mindenkit ismert. Ő ajánlotta a látogatóknak a nekik való könyveket, többnyire kérdés nélkül. (...)

A Bibliához kapcsolódva, kibányásztam a magyar mese- és mondavilágot. Őt kötetet találtam belőle, mind elolvastam. A sárkányok, táltosok, boszorkányok kegyetlen történetei szörnyűségben állták a versenyt az Őszövetséggel, azonban egyhangúbbak, mondhatnám, unalmasabbak voltak. Ezt szóvá tettem, mire Jóska bácsi ajánlotta Vernét, ott találok eseményt bőven. Válogathatok negyven kötet közül, mutatta a katalógusban, hol. Élvezte, hogy az első perctől használtam a katalógusokat. Próbaként kivettem az Őt hét léghajón-t, aztán sorra mind a negyvenet. A fantáziát élveztem bennük, hanem a fordítások többsége bikkfanyelvű volt. Hát olvass Jókait, mondta Varga Jóska, bár azt sokkal többen keresik, mint Vernét, van belőle elég. Ha rákapsz, mindig biztosítom neked, amit kérsz. - Megint igaza lett. Jókai tudott magyarul, mesélni is tudott, színes, fordulatos volt. Lassan kiolvastam a Jókai összest, közben Gárdonyi összest is, akiről szintén nagyon jó véleményem alakult ki. Ő is tudott magyarul. A sort Mikszáth zárta be. - Ráakadtam a Magyar Földrajzi Társaság sorozatára, Cholnoky Jenő: Balaton, Baktay Ervin: India. (...) Mindet elolvastam. Negyvenhárom nyaráig, jó öt évig látogattam a könyvtárat. Ebbe még belefért a külföldi romantikus regények egy része. Az angoloktól W. Scott, a franciáktól Stendhal, a két Dumas, V. Hugo. Később is a könyvtár olvasója maradtam, Pesten. A Műegyetem könyvtárának humán gyűjteménye is kitűnő volt”.

Ugyancsak a hódmezővásárhelyi Városi Könyvtár látogatója volt **Gyáni Gábor** (1950), aki gimnazista korában hetente legalább egyszer, de sokszor többször is betért ide. Buzgón látogatta a folyóirat olvasót, mert az „*afféle klubhelyiség, vagy amilyen régebben az (úri) kaszinó, egy szakmai egyesület vagy olvasókör lehetett.*” A folyóirat olvasó azért volt számára különösen vonzó, mert az iskolai könyvtárral szemben oda sok idegen nyelvű folyóirat is járt. Ez a hatvanas években szokatlan volt számára... „*Rádadásul idegen nyelvű folyóiratok is jártak ide, amin ma sem győzők eleget csodálkozni. Vajon ki lehetett az a jötevő, ki töltötte be akkoriban a beszerzői posztot, aki mindezekért felelős volt? Talán Kárász Józsi bácsi, aki ebben az időben már kaphatott értelmiségi állást is (korábban a néhány méterrel arrébb lévő benzinkútnál dolgozott mint kútkeszélő), és akét gyakori könyvtári otlétem alatt számtalanszor láthattam, amint az irodájából kijőve keresztülment az olvasótermen.*” Gyáni Gábor érdeklődését a modern művészet iránt a könyvtárban olvasott művészettörténeti folyóirat indította el. Hosszú évtizedek után is megmaradt emlékezetében, hogy amikor osztályfőnöke felkérte, hogy tartson vitaindítót az előítélet problémájáról, a könyvtárból kölcsönözte ki Heller Ágnes *Társadalmi szerep és előítélet* című munkáját.

Az író-olvasó találkozók is maradandó hatással voltak Gyáni Gáborra Egy szegedi főiskolai tanára keltette fel benne az érdeklődést egy Ady vers nyomán „*szunnyadó, de csak éles elmével kibogozható (filozófiai) jelentés*” fogalmára. A könyvtári író-olvasó találkozó „*hozzájárult némiképpen abhoz, hogy felnőtt életemet a jelentések folytonos megfejtésének szenteljem.*” A visszaemlékezése befejezéséként írta: „*Így viszem tovább azokat a valamikori tapasztalataimat, melyeket a hatvanas évek elejétől az évtized végéig tartó időben a valamikori Lenin utcai könyvtárárpületben szereztem.*”

Herczeg Mihály (1926-2011) levéltáros, helytörténész, Hódmezővásárhely díszpolgára a vásárhelyi „*szürke nővérek kölcsönkönyvtárában*” egész életére meghatározó világnézeti művekhez jutott. Ebben a könyvtárban alakult ki történelmi érdeklődése Tormay

Cécile, Gulácsi Irén könyvei révén. Később a városi könyvtárba iratkozott be, ahol a kölcsönzés egy szűk szobában történt. A könyvekhez csak jegyzék alapján jutottak az olvasók. Herczeg Mihály itt jutott Bársony István, Csathó Kálmán, Bibó Lajos, Zilahi Lajos, Zsigray Julianna műveihez. A visszaemlékezésében szintén Bodrogi János kerül középpontba. Szerinte Bodrogi János bácsi munkába állítása „óriási változást” jelentett a könyvtárban. Bodrogi János bácsi – Herczeg Mihály érdeklődését követve – jobbnál jobb könyveket ajánlott, így „*Tucat számra olvastam magyar és külföldi írók műveit.*” Figyelmet érdemel Herczeg Mihálynak az a megjegyzése, hogy „*Mindezekhez a könyvekhez akkor jutottam a városi könyvtár jóvoltából, amikor legfogékonyabb voltam a világ szépségeire, igazságaira, helyes magatartásra.*” Ma talán kuriózumnak tűnik, de az ötvenes években történeti valóság volt, ezért a visszaemlékezéséből szó szerint idézzük: „*1951-ben a néphadseregben daloltuk, hogy könnyű a szívünk, vidám a nyár... Egyszer itthon jártam szabadságon. Nehogy baj legyen belőle, csak egy Turgenyev kötetet vittem el a könyvtárból magammal. Hát nem megtalálták a koffferomban!? Hívtak a D-tisztek. Azt a letolást, amit én kaptam „burzsoá ideológia” terjesztése címén...*”

Kárász József (1914- 1996) író, könyvtáros harmadik vagy negyedik osztályos korában Makón „találkozott” a könyvtárral. A vakációt nagybátyjánál töltötte, aki a helyi gazdakör könyvtárosa volt. A kis Jóskát magával vitte a könyvtárba, ahol a gyerek „segített” a nagybácsinak. Egy interjúban erre így emlékezett vissza: „*Két szoba, üveges szekrények körben a falak mellett, könyv és könyv mindenütt, kicsit megszáditott a látvány. Lehetett, ahogy vizsgálom, rá, vagy háromszor kötet. Boldogan sűrűgtem, forogtam ott, rakosgattam a könyveket. Itt találtam meg első fontos olvasmányaimat, Benedek Elek köteteit, a magyar mondavilágot. Az Árva madár című regényemben próbáltam ezt az élményemet földolgozni.*” Kárász Józsefnek a makói üveges szekrény óta állandó kísérelője, társa lett a könyv. Minden bizonnyal az első könyvtári élmények hozzájárultak ahhoz, hogy Kárász József könyvtáros és több könyv szerzője legyen.

Miklós Pál (1927-2002) művészettörténész, sinológus, műfordító véletlenül jutott könyvhöz amíg fel föl nem fedezte a percesbányatelepi Bányamécses Olvasókör és Kultúregyesület kis kézikönyvtárát. Ahogy írja „*Nagybátyám elődje, Laudy János igazgató-tanító alapította ezt a kis művelődési házat, ha jól tudom, a húszas években. Bányászok, gyári munkások jártak oda sakkozni, biliárdozni, könyvet kérni. Péntekenként, a kölcsönzés napján mindig ott lebzseltem az öreg aknász körül, aki kevéske szakértelemmel, de annál nagyobb ügyszeretettel végezte ezt a munkáját. Járt oda más gyerek is – akiket szülei küldtek –, ám engemet furcsállkodva fogadott, mert magamnak böngésztem olvasnivalót. Nem kedvelte a nyüzsgésemet, de idővel beletörődött, hogy mindig ott vagyok. Így elolvashattam nemcsak az összes Vernét, Jókait, Mikszáthot, de Márait és más kortárs szerzőket is, ha nem vitte el őket éppen a mérnökné nagyságos asszony.*”

Balogh Mihályt (1943) könyvtárost, kunszentmiklósi irodalom- és helytörténészt vasutas édesapja küldte kölcsönözni a kunszentmiklósi szakszervezeti könyvtárba. A kölcsönzés közben a könyvtáros észrevette a kisgyermek „*sóvár tekintetét*”, és megkérdezte, hogy tud-e olvasni? Az igenlő válasz után egy könyvet nyomott a kezébe, azzal a megjegyzéssel, „*Na kisöreg, ekkor ezt olvasd el! Ha visszahozod, kapsz másikat. De csak akkor, ha elmondod, miről szól ez itt.*” Lehet, hogy ez a könyvtárosi magatartás, ez a kedves figyelmesség hozzájárult, hogy a kis Mihály negyedik korára, már „mindenevő” olvasó lett,

de talán ahhoz is, hogy később Balogh Mihály egy országos szakkönyvtár, az OPKM igazgatója lett.

Juhász Gyula (1883-1937) költő már fiatalkorában rendszeres könyvtárlátogató volt. 1922-ban azt írta, ha az örök Bíró előszobájában megkérdezik, hogy mit csináltam ifjúságomban, „*egy székre való olvasójeget fogok leadni*”.

Vécsi Endrét (1916-1987), az író t ugyancsak a nyilvános könyvtár tette olvasóvá. Erről így számolt be: „*Tizenhárom, tizennégy éves koromban (könyvtárból kölcsönözve vitt oda édesanyám) naponta egy, sőt két kötetes köteteket faltam fel. Így ismertem meg legérzékenyebb fiatalságomban, a kényszerűen tanult klasszikusok mellett a Holnap és a Nyugat költőit.*”

Kiss Ottó (1963) költő szegény családban nőtt fel, ahol nem voltak könyvek, de bátyja tagja volt a könyvtárnak, ő kölcsönzött számára is könyveket. Amíg nem tudott olvasni, édesanyja olvasott fel a könyvtárból hozott mesekönyvekből. Amikor már tudott olvasni, volt olyan könyv, amit testvére egymás után ötször is kölcsönzött Ottónak. Néha ő is elkísérte a bátyját. Visszaemlékezése szerint „*később, de még az iskoláskor előtt egyedül jártam el könyvtárba, egyrészt, mert rájöttem, hogy a könyvtáros kisasszony legjobban egy óriásira nőtt királyleányhoz hasonlít, másrészt meg délutánonként diavetítővel levetített egy mesét. Általában ő olvasta fel a kockák alatti szöveget, de ha nagyobb fiú is volt a teremben, rábízta az olvasást. És ha a fiú ügyesen olvasott, hehesen hangszóvra, a szépséges királylány elégedetten bólintott. Nagyon irigyeltem azokat a fiúkat, és amikor végre én is megtanultam olvasni, alig vártam, hogy bizonyítsam a királyleánynak. Általános iskolás koromban nem hagytam fel bát a könyvtárba járással, de egyre ritkábban ültem be a vetítésre, helyette kölcsönöztem, hogy lássa a királylány, hogy milyen nagy vagyok már. Utóbbiakat persze olvasatlanul vittem vissza, és csak évek múlva, amikor már érdekelték, kölcsönöztem ki újra.*”

Adamik Tamásné Jászó Anna (1942) nyelvész, egyetemi tanár igen korán kezdett könyvtárba járni. Élményeit szó szerint idézzük. „*Egy közeli sarkon az államotított Patykoosma helyén megnyílt a Szabó Ervin Könyvtár kerületi fiókjá, ahol Guszti néni, egy szigori és terebélyes asszonyság etetett minket épületes olvasmányokkal. Egymás után vittem haza a szovjet gyermek- és ifjúsági irodalom remekeit, ilyeneket, mint Vologya utcája, Jeges utacsákák, Távokban egy fehér vitorla, Timur és csapata, Zoja és Sura, Oleg Kosevoj, Ifjú gárda. Szüleim nem szóltak semmit, csak egymásra néztek, gondolom, a legtöbb családban óvakodtak a kritikai megjegyzésektől, sosem lehetett tudni, mit szed ki a tanító a gyerekből. Szerencsére hamarosan kikeveredtem a harcias, antifasiszta irodalom bűvköréből.*” A „kikeveredés” sikeres volt, mert A. Jászó Anna ma a magyar nyelv és irodalom professzora, számos könyv szerzője, az egyik legismertebb kortárs nyelvtudós.

Antal Dániel (1901-1972) erdélyi mezőgazdasági szakírót és emlékiratíró a nagyapja vitt el a Szatmárnémeti Társaskörbe, ahol könyvtár is működött. Visszaemlékezése szerint hetenként egyszer járt a könyvtárba. Az ott dolgozó könyvtárosokra még öregkorában is hálával gondolt vissza, azokra, „*akik nagy szeretettel és megértéssel segítettek olvasmányaim kiválogatásában és abban, hogy azokat megérthessem. Azt hiszem, nem volt olyan könyv, amit én el nem olvastam volna; sok szép órát szereztek nekem.*”

Berend T. Iván (1930) asztalos édesapjának gazdag könyvtára volt „*a falakat elborító polcokon sokasodott a történelem, a pedagógia, a pszichológia, a szépirodalom.*” Amikor mindezt már kevésnek találta, beiratkozott az Országos Széchenyi Könyvtárba. Az eredményt ismerjük Berend Iván tudományos életútjából.

Buda Béla (1939-2013), a neves pszichiáter édesapja szegény szabó volt. A kis Béla egy utcai árusnál alkalmi munkát végzett, s rajta keresztül jutott gengszter történetekhez. A vitatható minőségű kezdetek ellenére olvasóvá vált, korán beiratkozott a Miksa utcai Szabó Ervin könyvtárba, s annak rendszeres olvasója lett.

Csizmadia Imre (1902-1986) író szegényparaszti környezetben, tanyán nőtt fel. A könyvtárhoz áttételesen, a nagyapján keresztül jutott, aki a Polgári Olvasókörnek volt tagja. Önéletrajzában így emlékezik vissza gyermekkori élményeire: „*Öregatyám tagja volt a Polgári Olvasókörnek, és így kéthetenként az István mindig hozott onnan könyveket. Egy részüket kivitték a tanyára, más részüket öregatyám és néha öregszülem olvasta. Este lefekvés előtt oda kellett vinnem a csizmahúzó kutyát az ágy alól a karosszékhez, amelyen öregatyám ült, meg kellett nyomnom a csizma orrát, aztán visszavinnem a kutyát a helyére. Öregatyám leveikőzött, karosszéket állított az ágy elé, két könyvet tett a székre meg a pipáját, dohányzacskóját. A petróleumlámpát is a székre tette, lámpaernyőnek ollóval kerekre nyírt papírost tett a lámpaüvegre. Lefeküdtem, az orrára helyezte a pápaszemét, és olvasott, sokszor éjfélig is. Én is szerettem a könyveket lapozgatni és a képekben gyönyörködtem. Másodosztályos koromtól kezdve este, miután a leckémet megtanultam, megengedték, hogy lefekvés előtt egy félórácskát olvassam, nézgethessem a könyveket. De a félóra hamar letelt, és már hallatszott is öregszülem figyelmeztetése. »Gyereke, a cigánygyerekek citerázták az icakát, lefeküdni má, mer' reggelle nem ibrec föl.« És én fájó szívvel szót fogadtam.*” Ha áttételesen is, a kis Imre korán találkozott könyvtárral, és ilyen élmények után olvasó, majd író felnőtt lett.

Éjszaki Károly (1918-1907) a Petőfi Társaság alelnöke nagymamája szobalánya segítségével jutott el a magyar irodalomhoz. Később felfedezett egy kölcsönkönyvtárat, de azok állománya nagyjából német nyelvű volt.

Érdekes módon jutott el **Katona József** (1791-1830) a könyvtárba. A kis József – akinek édesapja könyveket szerető ember volt – fiát a pesti piaristákhoz küldte tanulni. A fiú szállásadója az Egyetemi Könyvtár szolgája volt, így könnyen búvárkodhatott a könyvtár könyveiben.

Juhász Ferenc (1928-2015) édesapja meséin nőtt fel, de középiskolás korában az ellógott órákat olvasással töltötte. Rendszeres látogatója volt az Egyetemi Könyvtárnak. Egy interjúban elgondolkodva megjegyezte, hogy „*Nem tudom, mikor lennék hívebb az életrajzomhoz: ha elmondanám, ami velem történt, vagy amit elolvastam. Mert az ember életrajza többek között azonos az olvasmányával.*”

Keresztury Dezsőnek (1904-1996) gyermekkorában több könyvtári élménye is volt. A könyvek iránti érdeklődése Arany Jánossal kezdődött. Bár szemét féltették az „olvasóláztól”, apja megengedte, hogy a zalaegerszegi kaszinó könyvtárából hazahozott könyvet Dezső is olvassa.

Sajátos úton jutott a könyvtárba **Herman Imre** (1889-1984) tudós akadémikus. A Tavaszmező utcai Fiúgimnázium tanulója volt, ahol az iskola magyar-latin szakos tanára a jobb tanulóknak belépőjegyet adott az Akadémiai Könyvtárba. Visszaemlékezése szerint ettől kezdve megváltozott az élete. A könyvtárba járás hozzátartozott az életéhez. „*Szorgalmasabb látogatója voltam – írta – a könyvtárnak, mint ahogy otthon tanultam.*”

Ugyancsak rendhagyó módon vált olvasóvá e munka összeállítója, **Jáki László**. A háború után egy téves szülői döntés nyomán kereskedelmi iskolába írtattak, ami nem felelt meg érdeklődésének. Viszont az iskolában volt elhelyezve a Fővárosi Kereskedelmi Szakkönyvtár. A szocializmus első éveiben a könyvtárnak látogatója nem volt, hiszen kit érdekelt akkor már a hagyományos kereskedelem. Véletlenül benyitottam a könyvtárba, ahol egy kedves idős hölgy fogadott. Nagyon barátságos volt, hiszen olvasója már nem igen volt. Boldogan kölcsönözte számomra a polgári közgazdaságtan klasszikusait, amit természetesen nem értettem, de a vastag könyvek tekintélyt biztosítottak számomra az osztályban. Ezt fokozta, hogy egy alkalommal ráakadtam Roosevelt fiának egy könyvére (*Apám így látta*), ebből megismertem az elnöknek a két világháború közötti közgazdasági elveit (New Deal). Ezt a tudásomat felhasználtam egy dolgozat írásánál, ami viszont még a tanárok körében is meglepően nagy sikert hozott számomra. Olvasmányom „haszna” volt továbbá, hogy nem buktattak meg matematikából, innen egyenesen vezetett az út bölcsészkarra, majd egy olvasással eltelt életúthoz.

Gabnai Katalin (1948) író, kritikus, olvasáskutató sem egyenes úton találkozott a könyvtárral. Egy alkalommal véletlenül nem vitte vissza a kölcsönkönyvtárba Puskin *Mese Széltán cárról* című munkáját. Nagymamája kétszer is fedezte az 50 filléres késedelmi díjat. A harmadszori büntetést már ő fizette, de „vérszemet” kapott, és engedélyt kért, hogy a felnőtt részlegbe is benézhesen. A könyvtáros ezt megengedte. Erre még felnőtt korában is lelkesedéssel emlékezett vissza. „*Köszönök mindent az akkori oroszbarát könyvtárosoknak. Tanulság: éljenek az emberséges könyvtárosok. Ha nincsenek, nekem sincs* Három ember a hóban, *nincs* József és testvérei, *nincs* Édes Anna, *nincs* Moby Dick. *Nincs* Dosztojevszkij, *nincs* Mikszáth, *nincs* Tolstoj, *nincs* Goethe, *nincs* Erasmus, *nincs* Arany János. *A többiek már hozták egymást.*”

Az író, etnográfus **Szenti Tibor** (1939) gyermekkorában találkozott a mesével, sőt már a lexikkal is. Fodrász édesapja ugyanis nevelő szándékkal esténként az ágyban véletlenszerűen felütötte a *Tolnai Világlexikont*, felolvasott egy-egy szócikket, és gyermekének elmagyarázta annak a lényegét, Ilyen előzmények után aligha véletlen, hogy az általános iskola alsó tagozatába járó gyermek betért a hódmezővásárhelyi Városi Könyvtárba, ahol a már a többször említett Bodrogi János fogadta, „*aki beírta nevem egy jókora tagnyilvántartó könyvbe. Kis kártyát is kaptam tőle, amelyre dátumot jegyzett föl, hogy mikor jöjjenek vissza, mert »most Móra Kincskereső kisködmöne a divat, minden kisdiák ezt olvassa, és egyetlen példány sincs bent« – magyarázta. Csalódott voltam. Néhány nap múlva megkaptam a könyvet. Talán két hét volt a visszaadási idő, de pár nap alatt elolvastam, pedig máig rossz szokásom, hogy igazán nem tudok könyvet falni, hanem lassan és úgy olvasom, mintha tananyagot kellene tanulnom, Ennek köszönhetem, hogy ma is fejből tudom én benne lévő szép verset a szűcsmesterről, aki a kis temetőben nyugszik...*” Idézzük Szenti Tibornak több tudományos egyesület tagjának, számos könyv írójának 68

éves korában írt hitvallásként is olvasható, szép sorait: „*Számomra a könyvtár, mint intézmény – a levéltár mellett – elsőrendű tudásbástyám. Elődeim és kortársaim szellemi vagy érzelmi indíttatású kultúrtermékeinek tárháza. (...) Ha a testnek a kenyér, a léleknek a szeretet, a szellemnek a tudás a tápláléka. Számomra a könyvtár ez utóbbinak a temploma; óriási mauzóleum oltára, amelyben nem egyszer élt testek nyugszanak, hanem a ma is működő ész és lélek van jelen; olyan erővel, hogy ha már az erőm elbagyott, rájuk, mint biztos oszlopokra támaszkodhatom. Nem vagyok jó pap, de a könyvtárból holtig tanulhatok. Milyen nagyszerű lenne, ha majd egy szép verses kötettel a kezemben születnék át egy másik világba.*”

Írásom bevezetőjében jeleztem, hogy a leírt és idézett életrajzi részletekből tartózkodunk törvényszerűségeket, általános tanulságokat levonásától. Annyit azonban mégis megkockáztatunk, hogy majdnem minden visszaemlékező említi a könyvet szerető könyvtárost, legyen az hat elemi végzett kőműves, egyetemet végzett tanár, bányász vagy „királykisasszonnyá avanszált óvónő”. Ha ők szerették az olvasást, a könyvtárat és az olvasókat, akkor a többi már nem maradt el. A kis könyvtárlátogató olvasókból írók, tudósok, művészek lettek. És ami talán ennél is fontosabb, olvasni szerető felnőttek*.

Jáki László

Állománygyarapítási lehetőség könyvtáraknak a Mikes Kelemen Program jóvoltából

Mint arról több helyen a sajtóban – így a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2016. évi 1. számában is – olvasni lehetett, a Mikes Kelemen Program keretében a nyugati diaszpórából hazánkba került könyveket, dokumentumokat az Országos Széchényi Könyvtár kiválogatja. Az a csekély számú kiadvány, amely hiányzik az OSZK-ból, a nemzeti könyvtár állományába kerül, nagy többségüket azonban hazai és külhoni, bármely típusú könyvtárak igényelhetik a maguk számára. A helyszíni válogatásra nincs mód, de az OSZK honlapján az e célra kialakított oldalon (http://www.oszk.hu/hirek/merdfoldko_mikes_program) megtalálhatók a felajánlott tételek, éspedig a NEKTÁR bibliográfiai tételeire történő utalással.

A tervek szerint az OSZK hetente fog új listákat közzétenni.

* A gyermek- és ifjúkori olvasmányok meghatározó fontosságáról, gondolkodásmódot és életpályát meghatározó szerepéről Bényei Miklós – e számunkban folytatódó – cikksorozata is eleven tanúságtétel. (A szerk.)

A 90 éves Péter László köszöntése – bibliográfiával

A 3K olvasói számára – úgy gondolom –, talán nem is kellene bemutatni Péter László irodalomtörténész személyét, hiszen minden könyvtáros számára ismert, hogy ő volt az *Új magyar irodalmi lexikon* főszerkesztője, vagy *Juhász Gyula összes művei* kritikai kiadásának a szerkesztője. A kevésbé fiatal (és nem dél-alföldi) kollégák előtt pedig az is ismert lehet, hogy a 3K előzményeiben, az *A Könyvtárosban*, illetve a *Könyvtárosban* 1953-tól számos közleménye volt olvasható. A dél-alföldiséget csak azért említettem, mivel Péter László élete, tevékenysége erősen kötődik ehhez a tájhoz. Jánoshalmán, 1926. január 21-én született; Mindszenten, majd Szőregen (ma Szeged városrésze, és Péter László lakhelye) járt elemi iskolában, a szegedi Baross Gábor Gimnáziumban érettségizett, a szegedi egyetemen 1947-ben szerzett bölcsészdoktorátust nyelvészeti témában, magyar–latin–filozófiai középiskolai tanári oklevelet pedig 1948-ban kapott. Életútjának rövid bemutatásához legegyszerűbb, ha a *Ki kicsoda 2000* című kortárs lexikon adatsorát idemácsoljuk: „1946–50 egy. gyakornok, tanárségéd, 1948 népi kollégiumi ig., 1950–51 Karcagon, 1952–54 Makón múzeumig., 1954–57 Szegeden egy. könyvtáros, 1957 nyolc hónapig börtönben, 1958–61 az egy. tud. munkatársa, 1961– a szegedi Somogyi-könyvtár, 1986– az MTA Irod. tud. Int. tud. főmunkatársa. 1990–95 a JATE egy. tanára, 1996– ny.”

A száraz adatokat kiegészíthetjük avval, hogy 1946-ban már könyvtároskodott a szegedi egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetében, hogy 1950-ben titoizmus vádjával bocsátották el az egyetemről, és csak pesti egyetemi barátai közbenjárására nevezte ki Ortutay Gyula miniszter a karcagi múzeum igazgatójává (itt vált a nyelvész orientáltságú Péter László néprajzkutatóvá is), később a makói múzeum élére került (József Attilára vonatkozó anyagok gyűjtésével itt vált irodalomtörténésszé is). A szegedi egyetemi könyvtárban (itt vált igazán könyvtárossá is) 1957-től már a bibliográfiai csoport vezetője, de az '56-os forradalom és szabadságharc alatti tevékenysége, írásai miatt börtönben töltött időszak után mindössze szerződéses alkalmazottja lehetett az egyetemnek. Csak 1961-től lett a Somogyi-könyvtár tudományos munkatársa, majd 1981-től tudományos tanácsadója, egészen 1986-ig. A kandidátusi tudományos fokozatot 1968-ban érte el, 1991-ben pedig az irodalomtudományok nagydoktora lett.

Itt most nincs hely és szükségtelen is felsorolni (hiszen több helyen is olvasható) egyesületi, tudományos társaságbeli tagságait, kitüntetéseit – ez utóbbiak közül azonban érdemesnek tartjuk kiemelni szegedi diszpolgárságát (1992), Szinnyei József-díját (1993) valamint a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjét (2001).

Péter László első írása a szegedi Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség politikai és kulturális hetilapjában, az *Utunkban* jelent meg 1945. április 4-én, *Néhány szó a demokráciáról* címmel; a következő önálló cikke ugyanitt *Az olvasás művészetéről* címmel jelent meg a lap május 23-i számában. Ezeket és az őket követő közleményeinek sorát három személyi

bibliográfia foglalja magába. Az első kötet *Péter László munkássága* címmel 1986-ban (születésének 60. évfordulója alkalmából), a második *Péter László munkásságának bibliográfiája* címmel, 1996-ban (a 70. évforduló alkalmából) – mindkettő Apró Ferenc összeállításában, a Somogyi-könyvtár kiadásában jelent meg. A két kiadvány – folyamatos sorszámozással – 1945-től 1995 novemberéig közli Péter László munkáit, szerkesztői tevékenységét, illetve a róla szóló közleményeket.

A harmadik kötet, amelynek ismertetése ezen írás elsődleges célja, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának *Acta historiae litterarum Hungaricarum* című kiadványa XXXI. köteteként jelent meg *Péter László munkássága, 1996–2015 (a korábbi gyűjteményes kötetekkel)* címmel 2016-ban Szegeden, Gyuris Györgynek, a szegedi Somogyi-könyvtár ny. igazgatójának összeállításában. A 194 oldalas kötet Szilasi Lászlónak, az egyetem Bölcsészettudományi Karának nemrégiben létrejött, egyesült Magyar Irodalom Tanszéke vezetőjének, egyetemi docensnek a kilencven éves Péter László egyetemi tanárt köszöntő soraival indul, ezt követi az ünnepeltnek még 1990. január 31-i dátummal keletkezett részletes önéletrajza. A bibliográfiai tételket a 2015. november 15-ével keltezett szöveges tájékoztató vezeti be, amely megismerteti a bibliográfia elkészítésének körülményeivel, a szerkezeti felépítéssel és a mutató használatával.

A bibliográfia a Péter László személyéhez köthető, a szűkebb szakmai körökben „szegedi iskolaként” emlegetett műhely szerkesztési elvei alapján készült, lényegében követve az előd, Apró Ferenc által alkalmazott módszereket. Gyuris György nemcsak módszerben, hanem a tételek sorszámozásában is folytatja elődje munkálkodását, avval, hogy az előző kötetet záró 3299. tételtől indítja saját gyűjtését a 3300. sorszámmal. A tételek azonban mégsem evel a sorszámmal indulnak, mivel Gyuris György újra közölte, most már részletező, analitikus leírással az időhatára, 1996 előtt megjelent, az előzményekben csak a címükkel szereplő tizenegy gyűjteményes kötetet.

A leírásokat indító *Művei* című rész (az időhatár előtti tizenegy gyűjteményes kiadvány, valamint a korszak összesen 1050 tétele) az írásokat, tanulmányokat, könyvrészleteket és önálló köteteket tartalmazza. Az itt szereplő művek nem mindegyike készült Péter László hetven és kilencven éves kora között, mivel a gyűjteményes kiadványok analitikus tételei között másodközlések is szerepelnek. Ezek első megjelenését Gyuris György mindig közli, ha pedig e bibliográfiában más tételszám alatt is szerepel a leírt mű, arra is utalást találunk. A következő rész a *Szerkesztései* címet viseli (13 tétel), ahol megjegyzés figyelmeztet arra, hogy a Péter László által szerkesztett, de saját írásait is tartalmazó kötetek a *Művei* részben kerültek közlésre. Végül *Róla szóló írások* címmel (18 tétel) értelemszerűen az időszakban megjelent Péter Lászlóra vonatkozó közlemények találhatóak. A záró tételsorszám a 4370.

Mivel az 1996–2015 közötti gyűjteményes kiadványok is természetesen analizálva lettek közölve, így tehát a korszak 1081 önálló tétele valójában nem a műleírások végső száma, mivel ehhez még hozzá kell adni a tizenegy korábbi tételt, továbbá a gyűjtemények leírásában szereplő együttesen 1249 résztételt, s akkor elmondhatjuk, hogy Gyuris György óriási munkát végzett az összesen 2341 önálló vagy résztétel leírásával, megszerkesztésével. Akkor ebbe a végösszegbe még nem is számoltuk bele az önálló kötetek ismertetéseinek szerepeltetését, illetve a tételszám nélküli tizenhat önálló mutatótételt, amely a tételszámozás lezárása után, a gyűjteményes kötetek analizálása során váltak ismertté, ezért ezek időrendi helyén csak a teljes leírás tételszámára utaló hivatkozás található.

Az imponáló teljességre törekvéshez maga Péter László is hozzájárult, mivel ő bocsátotta az összeállító rendelkezésre a bibliográfia kiinduló alapanyagát. Mindössze egyetlen

hiátust lehetett fölfedezni, nevezetesen a *Tiszatáj* 1998. évi 4. számában megjelent részletes életút-interjú, amelynek riportere Hollósi Zsolt volt. Mentségül szólhat, hogy az interjú téves forrás-hivatkozással lett közölve a Somogyi-könyvtár *Szegedi arcképcsarnok* című weboldalán, a HUMANUS adatbázisnak az interjúra vonatkozó leírása pedig az azonos nevű, de 1929-ben született és 2008-ban elhunyt nagy-britanniai magyar történezszt nevezi meg szerzői besorolási adatként és tárgyszóként.

A kiadvány mindhárom részében a bibliográfiai tételek a megjelenés időrendjében sorjáznak. Fejzetcímként az év szerepel, az adott év végén találhatóak az évkönyvekben szereplő tanulmányok, majd a gyűjteményes művek részletező leírása, az évet pedig Péter László saját könyvei zárják. Az olvasó segítéseként az évszám szerepel az előfejen is, sőt, ha a terjedelmes analitikus leírás miatt a tételszám nem volna látható az oldalon, akkor azt az előfejen, az évszám mellett a tételszámot is megtaláljuk. A praktikus meg szerkesztett leírások tipográfiaailag is támogatják az olvasót a tételszámok kiemelésével, a szükséges annotációk, megjegyzések és utalások kisebb betűméretével, a rövidítések alkalmazásával. Ez utóbbiakról a bibliográfiai rész előtt tájékozódhatunk, bár hiányoljuk közülük a CSMH (*Csongrád Megyei Hírlap*), valamint a DM (*Délmagyarország*) rövidítés feloldását. A kevésbé közismert időszaki kiadványoknál a megjelenési hely közlése segít az azonosításban, például: *Katedra* [Dunaszerdahely].

A tételszám(ok)ra utaló mutató egyetlen betűrendben sorolja fel a személy- és testületi neveket, a címekeket és a tárgyszavakat, az utóbbiakat több esetben bokrosított formában. Az egyes típusok tipográfiaailag vannak megkülönböztetve, így az olvasó megfelelően értelmezheti a mutatótégeleket, sokféle szempontból keresheti vissza Péter László munkásságának dokumentumait.

Péter László rendkívül szerteágazó publikációs tevékenységet fejtett ki. Fő kutatási területe a magyar irodalomtörténet (XX. századi irodalom, benne a szegedi irodalom), népköltészet, nyelvészet (nyelvjárastan, névkutatás, nyelvművelés), helytörténet, bibliográfia, textológia volt. De jelentek meg közleményei a műemlékvédelem, könyvtártörténet, utcanévrendezés, folyóirat-szerkesztés, zenetörténet, szoborállítás témakörében is. Ez a bibliográfia is – ugyanúgy, mint az előzményei – az önálló kötetek, a gyűjtemények, a tanulmányok mellett számos kisebb közleményt, újságcikket tartalmaz, de ez utóbbiak ugyanolyan értékű bibliográfiai tételek, mivel óriási ismeret és adattudás áll mögöttük.

Remélhetően egyszer majd együtt láthatjuk – weben kereshető digitalizált formában is – Péter László munkásságát, linkelve a már most is elérhető, de a bibliográfiában még csak a nyomtatott formátumra hivatkozó tégeleket. A két előző, illetve a Gyuris György összeállításában most közreadott kítűnő személyi bibliográfia természetesen nem tartalmazhatja Péter László lezárt életművét, hiszen a „célszemély” még csak kilencven éves! A *Róla szóló írások* című fejezet máris tovább építhető az idei születésnap alkalmából keletkezett közleményekkel.

(Acta historiae litterarum Hungaricarum. Tom. XXXI. Péter László munkássága, 1996-2015 (korábbi gyűjteményes kötetekkel). A kötetet összeállította Gyuris György. Szeged, SZTE BTK, 2016. 194 p. /Acta Universitatis Szegediensis/)

Kégli Ferenc

A tanuló felnőtt

A fenti címmel jelent meg Maróti Andor legújabb kötete. A cím maga is telitalálat, hiszen egy olyan tanulmánygyűjteményről van szó, amelyben valamennyi írás arról szól, amit a cím ígér. Éppen ezért talán nem is tekinthető tanulmánygyűjteménynek – jóllehet valóban különböző címek alatt és különböző időszakokban megjelent írásokról van szó –, hanem annak, ami valójában: a témakör monografikus szempontú és igényű feldolgozásának, ahol a különálló írások inkább fejezetek, mintsem önálló alkotásoknak. A szerző, Maróti Andor szinte mindent tud a felnőttek – a szó tág értelemben vevődik, lényegében a negyvenes éveiktől halálukig tanuló, továbbtanuló, különböző képzési formákban résztvevő, azokra készített felnőttekről van szó – tanulásáról. Hiába studírozza valaki a mű bőséges, angol, német és persze magyar hivatkozásait, sehol nem lel olyan munkára, amely a mostani kötet teljességét, sokoldalúságát ígérné, vagy pláne megvalósítaná. Aki elolvassa a könyvet, valóban tudni fog arról, milyen okok, milyen késztetések, milyen elhatározások vezetnek ahhoz, hogy egy felnőtt tanulni kezdjen, hogy valóban ilyen-olyan eredménnyel elsajátítson ezt és azt. De megtudja azt is, milyen empirikus felmérések – számuk, sajnos, nagyon csekély – tájékoztatnak a témáról; sőt azt is, hogy a kérdéssel milyen nagy nemzetközi konferenciák foglalkoztak és foglalkoznak folyamatosan, és ezeknek milyen eredményei születtek és születnek. Azt kell hinnem, hogy ezekben a részekben sokkal kevesebb információ lelhető fel, mint magában a könyvben; ha nem lenne túlzónak ható a megállapítás, legszívesebben azt mondanám, hogy ennek a könyvnek az elolvasása nem csak pótolja a benne is idézett, pertraktált vizsgálódásokat, de azoknál sokkal többet ad. Sokkal többet, és valami egészen mást is.

Nem úgy ad valami mást is, hogy – mintegy elszakadva a mű alaptémájától – a szerző egyéb témákat is taglal. Nem. A könyv csakugyan a tanuló felnőttek problémáit mutatja be, értelmezi és értékeli. De ezzel a témával úgy foglalkozik, hogy bevonja a pedagógia, az andragógia, az élethosszig tartó tanulás, a funkcionális analfabetizmus, az önirányító tanulás, a távoktatás stb. kérdésköreit is. Joggal, hisz' mindezek a témák szoros kapcsolatban állnak a felnőttek tanulásával, sőt éppen ezek adják annak teljes körű megközelítési lehetőségét. De természetesen ezek a témák külön-külön is hatalmas térrétegek, amelyekkel önállóan is szükséges foglalkozni. Maróti Andor pedig remekül ért ahhoz, hogy, bár ezúttal a felnőttek tanulására a művének tárgya, úgy tudjon szólni, hogy akit nem elsősorban a tanuló felnőttek, hanem a modern neveléstudomány kérdései, az andragógia, a funkcionális analfabetizmus, az önirányító tanulás, a távoktatás stb. érdekel, azok is forrásmunkaként használhassák.

És még mindig nem értünk a végére e könyv méltatásának! Maróti Andor – hatalmas szakirodalmi tájékozottság birtokában – igen alaposan és sokoldalúan szól a posztmodern „világállapotról”. Arról a hatalmas világlátási, világtérbelmezési, világnézeti fordulatról, amely a posztmodernitás szubjektív fordulatát jelenti a modernitás objektív megközelítései után. És ennek csak kicsiny szelete az, hogy míg régen (vagyis a modernitásban) tanulni annyit jelentett, hogy a tanuló készen kapott információkat kellett, hogy befogadjon, „megtanuljon”, addig ma (a posztmodernitás keretei között) saját érdeklődései, hajlamai, addigi tapasztalatai alapján maga válassza ki, és csak azzal foglalkozzék, amit a maga számára fontosnak, érdekesnek, kreativitását kibontakoztatónak tart.

Nos, Maróti Andor remek jellemzését nyújtja a posztmodern „világállapotnak”. Természetesen e területen is hatalmas szakirodalom alapján dolgozik, ugyanakkor önálló, sokszor meghökkentően eredeti nézeteket, kiegészítéseket, megállapításokat sorakoztatva. És, ha van egyáltalán bajunk a kötettel, az itt lelhető fel! Maróti Andor határozottan és elkötelezetten a posztmodern pártján áll és ekként ír. Rengeteg igazságot és újdonságot hozva ezáltal is. Ám elfeledkezik arról, amit a posztmodern egyik vehemens filozófiai ellenese írt. Talán szabad tőle egy hosszabb idézet hoznunk: *„Minden tudományos megismerés tárgyának teljes, kimerítő megragadására, elméleti feldolgozására törekszik. Ez a teljesség nemcsak pium desiderium, nemcsak végtelen megközelítési folyamatban végrehajtható, soha be nem fejeződő, kantai értelemben vett megközelítési folyamat. Ellenkezőleg: olyan végtelen folyamat, amely egyes szakaszaiban, mindig egy jól definiált tárgy körülhatárolt totalitásának szintjén, ténylegesen meg is valósul, a jelzett határok között – az adott szint lényeges vonásaiban, szerkezeti sajátosságaiban – kimeríti tárgyát. E kimerítő megismerés előfeltétele a továbbhaladásnak, a további, minőségileg és mennyiségileg ismét csak objektíve körülhatárolt – szubjektíve: a megismerési folyamatban körülhatárolódó – totalítások megismerésének. A tudományos megismerés előrehaladó mozgása, egyre magasabb szintre jutása az ilyen szilárd pontok megeremítése nélkül elképzelhetetlen volna”.*

Márpedig – nekem legalább úgy tűnik – e „szilárd” pontokat mindenképpen el kell sajátítani, a felnőttekkel is, és nem rájuk bízni, hogy érdekl-e őket avagy sem; hogy találnak-e hozzá, magukban kellő érdeklődést, vonalmat.

Végül egy anekdota. Lukács Györgyöt egyszer – persze viccből – megkérdezte valaki, milyen bölcsességeket mondana a földgolyó, ha egyszer megszólalna. Lukács azt válaszolta: a földbolygó csupa butaságot mondana, hiszen nem olvasta Kantot. Nos, Kantot (nyilvánvaló, hogy itt szimbólumról van szó) azért csak el kell sajátítani – a felnőttekkel is, a posztmodern világállapotban is.

Talán kiderült az eddigiekből, hogy Maróti Andor könyve szó szerint kötelező olvasmány mindenki számára, akinek valamilyen kapcsolata van vagy lehet a tanuló felnőttekkel, vagyis pedagógusoknak, könyvtárosoknak, tanfolyamok szervezőinek, irányítóinak és sokan másoknak. De persze mindenkinek érdemes kézbe vennie a könyvet, aki ad valamit arra, hogy értelmiséginek tekintessék.

(Maróti Andor: A tanuló felnőtt. Budapest, ELTE Az Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány, 2015. 204 p.)

Vajda Kornél

Újraolvasva – hatvan-hatvanöt év múltán

[4.] Ladikon az ősmagyar hazába

Jóval idősebb testvérem már kisgyermekként szenvedélyes olvasó volt. Csak hát szüleink szegények voltak, könyvre csak hébe-hóba futotta, könyvtár meg akkor még nem létezett a falunkban. Viszont a szomszédunkban volt a postahivatal, a postamesternőnek pedig szép kis könyvgyűjteménye volt, egy-két folyóiratra, hetilapra is előfizetett. Igen jószívű úriasszony lévén, olykor-olykor kölcsönadott a bátyámnak egy-egy könyvet vagy lapszámot olvasásra. Sőt, amikor 1944 őszén a család nyugatra menekült, a házi könyvtárát nálunk hagyta megőrzésre, és visszajövetelük után néhány kötetet és az *Új Idők* több évfolyamát a testvéremnek ajándékozta. Igazán megérdemli, hogy leírjuk a nevét, mert a magyar kultúra ismeretlen terjesztői közé sorolható: György Mihályné. Mivel nehezen épített kicsiny házunkban a könyveknek nemigen jutott hely, azokat a padláson őriztük. Már gimnáziumba járt a fivérem, amikor a ház bővítését követően szüleim csináltattak neki egy kis könyvvállványt, amit a nagyobbacska előszobában (korábban pitvarban) helyeztet el. Rendezgetés közben ott settenkedtem körülötte, és a polcain kutakodva a kezembe akadt egy szerény kivitelű, ám érdekesnek látszó könyv. A borítóján egy kép: a vízparton, egy nagy fa alatt kikötött csónak, benne négy álldogáló kamasz. Feltűnt a címe is: *Ladikon az ősmagyar hazába*. Alatta a műfaj megjelölése: ifjúsági regény. A szerző neve szintén ott szerepelt – Bibó Lajos –, de ez akkor, kilenc-tízévesen aligha érdekelt. Rögtön észrevettem, hogy az eleje hiányzik, ennek ellenére, mivel a történet hasonló korú gyerekekről, méghozzá a közeli, szomszéd település, Tokaj polgári iskolájának diákjairól szólt, és a furcsa kaland igencsak izgatott, mihamar végigolvastam a valamivel több mint kétszáz oldalas könyvet. Mindmáig elevenen él emlékezetemben. Soha nem ellenőriztem a történet hitelességét, de amikor Tokajba jártam gimnáziumba, ottani testnevelő tanárom gyakran mesélte, és váltig állította, hogy annak idején ő is egyike volt azoknak a gyerekeknek, akik meggondolatlanul vállalkoztak erre a szinte hihetetlen és eleve kivitelezhetetlen utazásra. Erre valamikor 1923 vagy 1924 nyarán kerülhetett sor. (Tanárom ekkor kilenc, illetve tíz éves volt, de nagyobb fiúk is voltak a csapatban.)

Bibó Lajos (1890-1972) ifjúsági regénye ugyanis 1925-ben jelent meg a Pallas Irodalmi és Nyomdai RT. (a híres lexikon-kiadó jogutóda) gondozásában. Másfél évtizeddel később, a területi revízió csúcspontján, 1940-ben a Stádium Kiadó újra közreadta. Nem tudom megmondani, melyik kiadást olvastam, voltaképpen bármelyik lehetett. Azóta ezt a művet gyakorlatilag elfelejtették, a könyvtárakban ritkaságnak számít, és kiesett az irodalmi köztudatból is. Jellemző tény, hogy sem a Benedek Marcell-féle *Magyar irodalmi lexikon*, sem a Péter László szerkesztette *Új magyar irodalmi lexikon* nem említi, sőt *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* sem utal rá. Mint ahogy kimaradt az ún. „spenót”, *A magyar*

irodalom története hatodik kötetéből is (itt Osváth Béla írt kb. egy oldalnyi terjedelemben Bibó Lajosról). Az újabb szintézisek (a Szegedy-Maszák Mihály-féle *A magyar irodalom története* 2007-ben, az *Akadémiai kézikönyvek* című sorozatban, Gintli Tibor főszerkesztésében 2010-ben napvilágot látott *Magyar irodalom*) már a szerző nevét és életművét is mellőzik.

Kétségtelen, Bibó Lajos ellentmondásos alakja a XX. századi magyar irodalomnak. Paraszttárgyú regényeivel, novelláival és a húszas-harmincas években igen sikeres színdarabjaival a népi írók egyik előfutára, de tudatosan távol tartotta magát a népiesek mozgalmától, inkább jobboldali irányba sodródott, ebből következően a második világháború utáni rehabilitációja is késedelmes és tökéletlen volt. A tokaji témára feltehetően a katolikus *Nemzeti Újság* főmunkatársaként és a cserkészlet barátjaként talált rá. Lehet, hogy illuztrátorától, a székelyudvarhelyi Márton Lajos (1891-1953) grafikustól, a későbbi divatos templomfestőtől, aki a *Magyar Cserkész* című lapnál dolgozott, kapta az ötletet. Miről is szól ez – a szerző paraszti világtól jócskán távol álló – regény? A trianoni békediktátum igazságtalanságain felháborodó polgári iskolás kiskamaszok titokban elhatározzák, hogy a Tiszán, majd a Dunán át ladikon lecsorognak a Fekete-tengerig, onnan pedig valahogy (maguk sem tudják, miként, ha kell, akár gyalog) eljutnak az Urálon túli őshazába, és a – szerintük – ott még meglévő magyar fejedelemség urát megkéri, jöjjön el seregével a Kárpát-medencébe, és szabadítsa meg a magyar területeket az idegen megszállóktól.

Nyolcan (mindannyian cserkészek) fognak össze, közös esküt tesznek. „*A szívünket lelkes, édes mámor járta át. Szerettek volna összeölelkezni, kiszaladni innen, haza, vagy ki a világba, elmondani mindenkéinek az örömbirt és a nagy boldogságot, hogy indulnak Ázsiába az ősmagyar testvérekhez.*” Az eskü azonban titoktartásra kötelezte őket. Egy reggeli órában elkötnek egy nagyobb csónakot és elsöknek (velük van két kutya is). Noha a kétségbeesett szülők kerestetik, üldöztetik őket, egy hónapig mindig sikerül elgátrát nyerniük, egészen a magyar-szerb határig sikerül elhajózniuk, csak ott, Szeged alatt érik utol és fogják el őket. A revíziós közhangulat első nagy hullámában nemcsak a szülők, hanem a tanárok, az iskola vezetés is megbocsátanak nekik, az új tanév kezdetén szinte hősként ünneplik a nemesnek hitt cél elérésére vállalkozó gyerekeket. Az író szintén a megértő és elnéző megbocsátás álláspontjára helyezkedik, egyetlen szóval sem marasztalja el a fiúkat meg gondolatlan és veszélyes kalandjukért. Nem, mert úgy gondolta, írásával a hazaszeretetre, hazafiságra nevel, és mert őt is magával ragadta az elszakított országrészek visszacsatolásának hiú reménye. Ma úgy mondanánk: a revíziós propaganda szolgálatába állította a művet.

Természetesen már a regény olvasásakor teljesen tisztában voltam azzal – mint ahogy mindkét kiadás kortárs olvasói –, hogy az ázsiai magyar őshaza megléte fantazmagória. Tanultunk ugyan a szovjet köztársaságokban lévő autonóm területekről, de arról is, hogy ilyen a mi őseink számára nincs. Különösen nincs olyan hadsereg, amely a Kárpát-medencébe vonulhatna. Azt se hittem, hogy néhány gyerek valaha is eljuthatna a messzi távolba, az Urál vidékére, mégpedig kellő felkészülés és felszerelés, megfelelő járművek és hasonlók nélkül. (Akkor még mit sem tudtam a diplomáciai bonyodalmak leküzdhetetlen nehézségeiről.) Engem igazából a tiszai utazás, a kirándulás érdekelt. Hiszen ez már hihető volt, szinte valamennyi részletében. Ezt a hitet erősítették a szemléletes, változó méretű, fekete-fehér rajzok. Ráadásul az út első szakaszát közvetlen közletről ismertem. Szüleimmel Tokajba jártunk piacolni és a boltokban vásárolni. Messziről látszott a Kopaszhegy. Gyakran szekereztünk a polgári iskola előtt (pár év múlva ebben az épületben kezdtem gimnáziumi tanulmányaimat), nem egyszer lesétáltunk a Tisza-partra. A gyerekes lelkesedés (vagy inkább fellelkesülés) tőlem és barátaimtól sem volt idegen, de józan szüleink

mindig időben leintettek bennünket. A tokaji fiúk a ladikjukon a mi falunk (Tiszaladány) mellett is elhaladtak, igaz, a folyó másik, Tiszaeszlár felőli oldalán. Mi ritkán lézengtünk a Nagy-Tiszán, mert erős és veszélyes a sodrása (ezért csak a legbátrabbak fürödtek meg benne), viszont a folyószabályozáskor levágott Holt-Tiszán csónakázgattunk, úszkálhattunk, télen csúszkálhattunk (korcsolyája alig volt valakinek). Tiszalökön, ahová a regény szereplői először bementek ennivalót szerezni, ugyancsak gyakran megfordultam, kicsi koromban legtöbbször oda vittek orvoshoz. A lentebbi Tisza-part – amely ekkor még nem volt ismerős – szépségeit szintén nem nagyon kellett ecsetelni az írónak, mert könnyen el tudtam képzelni a vadregényes tájat, a nyári zivatart és záporosőt, a tiszai szigetek rejtelmét, növény- és állatvilágát. Szolnokról, Szegedről még roppant keveset tanultunk, csak sejtettem, hogy nagyobb városok, mint az általunk, falusi gyermekek által városnak vélt (így is mondtuk: megyek a városba) Tokaj. (Valójában az ötvenes évek elején már meglehetősen lepusztult, falusias település volt, de azért néhány épülete még jelezte, hogy valaha szebb, jobb időket élt.)

Noha kifejezetten élveztem a bájosan könnyed, olvasmányos, bár itt-ott túlságosan részletező stílusban megírt regény olvasását, bizonyos kételyek már akkor megfogalmazódtak bennem. Az magától értetődik, hogy a még meglévő őshaza hihetetlennek tűnt, az oda tervezett út pedig lehetetlennek. Képzelműm felülmúlta, hogy egy többszörösen bukott diák hirtelen, egyik napról a másikra ötletadó, okos és csaknem minden problémát megoldani tudó vezére lehet egy kis cserkészkompániának. Azt, hogy fegyvereket vittek magukkal, gondolatban elfogadtam, de hogy két puskát is, már alig-alig. Korábbi olvasmányélményeim és saját tapasztalataim alapján nehezen képzelhettem el, hogy néhány héten át semmilyen feszültség sem keletkezett a fiúk között, és senkinek sem lankadt a kitartása, a hite (annak sem, aki megbetegedett), mert ha tényleg így volt – amiben kételkedtem –, ezek a gyerekek valóban megérdemelték, hogy hősöknek, helyesebben: igazán bátraknak tekintsék őket.

Bényei Miklós
